

Treći dio
NJEMAČKA ZIMSKA OFANZIVA

U toku ljeta i jeseni 1943. godine, snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postigle su krupne vojno-političke rezultate. U vrijeme kapitulacije Italije one su razoružale više od jedanaest italijanskih divizija i ovladale velikim dijelom jadranske obale. To je davalo mogućnost savezničkim snagama iz Italije da se nesmetano iskrcaju na više mjesta na jugoslovenskoj obali. Da bi to spriječila i koliko-toliko popravila svoju uzdrmanu odbranu na Balkanu, njemačka Vrhovna komanda je uputila jake snage da ovladaju istočnom obalom Jadrana i njenim najbližim zaleđem. Iako su, u toku septembra i oktobra, zauzele sve veće luke i važnija obalska područja, njemačke snage koje su se branile na Jadranu bile su i dalje ugrožene. One nisu imale ni sigurne pozadine niti bezbjednih komunikacija, jer su ojačale grupacije NOV (sedam korpusa, nekoliko samostalnih divizija i brigada) držale centralne i zapadne krajeve Jugoslavije (od Drine, na istoku, do Soče - na zapadu, Save - na sjeveru i do obale ili na samoj jadranskoj obali, na jugu).¹¹

Njemački komandant Jugoistoka (tj. Balkana) feldmaršal Vajks uputio je, 1. novembra 1943. godine, širu analizu (pod naslovom: Procjena vojno-političke situacije) svojoj Vrhovnoj komandi o situaciji na jugoslovenskom ratištu. Po svom predmetu taj dokumenat svakako prelazi okvire monografije o 27. diviziji. Ali, kako se na njemu u velikoj mjeri temeljila njemačka vojna politika u narednom periodu, s kojom će se Divizija (kao i druge jedinice NOV) sve do jeseni 1944. godine sučeljavati, dio tog dokumenta korisno je parafrazirati, a mjestimično i citirati, jer će čitaocu pomoći da lakše sagleda uzajamnu vezu burnih događaja koji su se smjenjivali do njemačkog sloma na Balkanu.

Analizom proteklih dejstava u Sredozemlju od kapitulacije Italije, Komanda Jugoistoka je došla do zaključka da nema zna-

1) Oslobođilački rat, 2, str. 7-10.

kova za iskrcavanje savezničkih snaga u Grčkoj i Albaniji, a da oslonac koji se one stvorile u Italiji nije dovoljan za »invaziju u Dalmaciji«. Cijenila je da se operacije prema području Balkana mogu očekivati tek u proljeće 1944. godine i insistirala na tome da se to vrijeme mora »iskoristiti za izgradnju odbrane obale i raščišćavanje unutrašnje situacije«.

U dokumentu je prvo dat jedan uopšteni prikaz vojne situacije na Balkanu, koji se u suštini odnosi na Jugoslaviju:

»Borbene akcije, koje su se (...) razvile izgubile su *karakter gerilskog rata*. U stvarnosti, u borbama sa posadnim trupama na odlučujućim mjestima pojavljuju se brojno jake, planski vođene i - bar za planinsko ratovanje - dobro naoružane jedinice. U sadejstvu sa anglo-američkim vazduhoplovstvom, koje ponovo napada željeznička čvorišta, i sa neprijateljskim lakim pomorskim snagama koje nastoje da parališu pomorski saobraćaj na Jadranu, one otežavaju dotur u zabrinjavajućim razmjerama. Osim toga, one sprečavaju privredno iskorišćavanje zemlje tako što drže u rukama važne industrijske oblasti i područja sa poljoprivrednim viškovima ili ih drže u šahu.

Prema tome, nepravilno bi bilo da se i dalje govori o 'gerilstvu' ili da se razbijanje bandi* smatra kao policijska stvar. *Radi se o tome da se uoči da je neprijatelj stao nogom na Balkan i da ga treba uništiti prije nego što će veći dio trupa biti prisiljen da krene u odbranu obale*«.

Poslije te opšte ocjene, Komanda Jugoistoka je analizirala ustanički pokret u pojedinim zemljama, koji »pokazuje velike razlike u pogledu ciljeva, organizacije i udarne snage«. U Grčkoj je sve antinacističke snage ELAS i EDES-a - procijenila na 12.000 - 15.000 boraca (uz rezervu da su i te brojke vjerovatno preuveličane). U Albaniji je identifikovala tri grupe ustanika, bez navođenja njihove jačine, i konstantovala da su »komunističke bande u stalnom usponu...«.

U prikazu situacije u Jugoslaviji, posebno su analizirane prilike u Crnoj Gori, Srbiji i na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske, tj. Bosne i Hercegovine, i Hrvatske. Izostao je prikaz situacije u Sloveniji i dijelu Hrvatske, jer nisu bili u operativnoj nadležnosti Komande Jugoistoka.

Za situaciju u Crnoj Gori konstantovano je da je njena osnovna karakteristika u tome što su snage NOV i POJ protjerale četnike iz sjevernih krajeva. 0 prilikama u Srbiji dato je više po-

*) U dokumentima komandi Jugoistoka, Grupe armija E i drugih nje-maćkih komandi, snage NOV i POJ, ELAS-a i NOV Albanije sve do pred kraj rata se nazivaju bandama. Rijetko gdje se susreće oficijelni ili partizanski naziv.

jedinosti i procjena. Na početku je istaknuto da »Draža Mihailović pokušava da mobilizacijom ubrza izgradnju *nacionalne srpske armije*«. U sastavu četničkih snaga u Srbiji evidentirana su 22 korpusa (koji imaju kadrove i štabove) i procijenjeno je da vjerovatno postoji još 13 korpusa. Za Bosnu i Hercegovinu je navedeno da postoji 7 aktivnih četničkih korpusa i da vjerovatno imaju još dva. Konstantovano je da se četničke snage, i pored tolikog broja korpusa, rijetko pojavljuju na bojištu i da korpusi »raspoložu samo sa 500-1000 pušaka i nešto automatskih oružja...« Zaključeno je da se četnički pokret približava krizi.

Nasuprot takvom kriznom stanju četništva, istaknuto je da »*komunizam u Srbiji ima sve veći uticaj*. Veliki dio sabotaža pada na njihov teret...«

Poslije tih pojedinosti o situaciji u Srbiji, Komanda Jugoistoka je, između ostalog istakla:

»*U ovom trenutku glavna opasnost prijeti iz Hrvatske* (misli se na teritoriju tzv. Nezavisne Države Hrvatske, prim. A. Đ.). Crvene snage namjeravaju da prodru u Srbiju preko Drine. Mihailović vrši pripreme da ih odbije...«

Analizirajući situaciju u Bosni i Hercegovini, i u Hrvatskoj, Komanda Jugoistoka je konstantovala da tu postoje četiri djelokruga vlasti:

a) Područje koje drže njemačke trupe - svodi se na otporne tačke duž morske obale i na najvažnijim drumovima i željezničkim prugama. Bočne i pozadnje veze između tih uporišta stalno su ugrožena.

b) Na teritoriji na kojoj se nalazi kvislinška vlast, »izuzev Zagreba, gdje su se pod zaštitu poglavnikove tjelesne garde povukle hrvatske državne ustanove, ne postoji nikakav hrvatski državni autoritet, čak ni na onim dijelovima zemlje koje još drže hrvatske grupe...«

c) »Područjima srpske autonomije« - Nijemci su nazvali one rejone gdje su se nalazile četničke jedinice oslonjene na njihove i ustaško-domobranske trupe.

d) »Područja sa vladavinom komunista, kojim rukovodi Tito«, koji je stvorio *sovjetsku državu* unutar Hrvatske i raspolože dobrom civilnom upravom«. Snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije procijenila je na 100.000 ljudi, navodeći »da su zasada formirane u 20 divizija i 14 samostalnih brigada. U pogledu naoružanja, iako se ono sastoji uglavnom iz lakog pješadijskog oružja, smatra se da zadovoljava, s obzirom na planinski karakter bojišta...« Osim toga, naglašeno je da izvještajima koji govore o namjerama Narodnooslobodilačke vojske

da prodre u Srbiju treba vjerovati (jer je to Nijemcima bilo poznato iz dekriptiranih depeša štabova NOVJ), pa je navedeno: »Činjenica da Tito želi lično da rukovodi operacijama u istočnoj Bosni pokazuje kolika se važnost istim pridaje...«

Iz tih širokih razmatranja Komanda Jugoistoka je prešla na formulisanje najvažnijih zaključaka iz kojih treba da rezultiraju strategijske i operativne odluke za naredni period. Tu, između ostalog, stoji:

»Najopasniji neprijatelj je Tito.

Ako se u predstojećim mjesecima ne uspije da se odlučno ne oslabe njegove snage dobijene usljed propasti hrvatske države (misli se na NDH, prim. A. Đ.), onda će:

a) doći do organskog spajanja svih komunističkih ustanika na cjelokupnom području Jugoistoka;

b) odbrana jadranske obale od napada velikog stila, koji se očekuje spolja, biti neizvodljiva.

U narednim zimskim mjesecima neće se više raditi o opstanu Hrvatske, Crne Gore i Albanije, nego o stvaranju ili sprečavanju stvaranja boljševičkog bojišta na cjelokupnom području Jugoistoka, u neposrednoj blizini granica Rajha. Polazna tačka ove opasnosti koja je presudna za rat, a time i polazna tačka za angažovanje protivmjera, *bila je i ostaje - Hrvatska* (misli se na teritoriju NDH, prim. A. Đ.). Samo političkim sredstvima ova se opasnost ne može savladati. Vojničke mjere same po sebi sa sadašnjim snagama neće dovesti do rješenja, one bi donijele samo prolazna i ograničena olakšanja. Jedini spas leži u saradnji oba sredstva u obliku uticaja njemačke moći u Hrvatskoj. ...« Poslije ukazivanja na nužnost obnove i učvršćenja kvislinške ustaške »državne organizacije«, kaže se: »Ali, pretpostavka za to leži u uništenju Titovih snaga obimnijim vojnim sredstvima i privremeno posjedanje cijele zemlje njemačkim trupama. ...«

U završnom dijelu dokumenta definisani su najvažniji zadaci:

»Nezavisno od daljih odluka Vrhovne komande Vermahta, Komanda Jugoistoka ima:

1. namjeru

da očisti ostrva koja se nalaze ispred dalmatinske obale...

2. namjeru
da povede protiv Tita u velikom stilu angažovanjem svih raspoloživih rezervi. Planirane su:

a) akcija »Kugelblitz« (Kugelblitz)

cilj: uništenje Titovih snaga koje se bore u istočnoj Bosni. ...,

b) akcija »Adler«

cilj: zauzimanje obalskog pojasa Rijeka-Zadar i razbijanje tamošnjih jakih komunističkih snaga;

c) 2-3 akcije da bi se razbile komunističke jedinice koje se nalaze sjeverno do Save;

d) akcija s ciljem da se oslobodi deonica puta Split-Livno-Travnik, a u najmanju ruku da se na tom dijelu neprijatelju onemogući snabdijevanje«;

U završnom pasusu stoji:

»Molim da se ova procjena situacije podnese fireru. Situacija na području Jugoistoka nije više stvar neke okupirane teritorije¹. Njena procjena i zaključci koji se otud mogu izvući dobijaju značaj koji je odlučujući za rat, s obzirom na operativne namjere neprijatelja koje se očekuju u proljeće, zatim s obzirom na držanje saveznika Mađarske, Bugarske i Rumunije i dobijanje sirovina važnih za vođenje rata. Potrebne su brze i potpune odluke.«²

Njemačka Vrhovna komanda je prihvatila procjene i predloge general-feldmaršala Vajksa i rukovođenje operacijama u Jugoslaviji bilo je povjereno štabu 2. oklopne armije. Ona je tada u svom sastavu imala četiri korpusa (5, 15, 59. i 21.) Planovi za zimske operacije utvrđeni su u njenom štabu, 7. novembra, na sastanku komandanata korpusa i divizije. Ideja je bila da se počesno tuku snage Narodnooslobodilačke vojske, prvo, istovremeno, ali po prostoru i objektima napada odvojenim - operacijama ojačanih korpusa u istočnoj Bosni i Sandžaku (5. korpus), i u Dalmaciji, Kordunu i Baniji (15. korpus) u toku decembra 1943, a poslije toga bi oba ta ojačana korpusa, u toku januara 1944, preduzela operacije u srednjoj Bosni, Bosanskoj krajinu, Dalmaciji, Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.³

Po angažovanju snaga bila je to ofanziva u kojoj je neprijatelj ostvario u planiranim operacijama višestruku nadmoć-

2) Zbornik NOR, XII/3, cit. dok. br. 156.

3) Oslobođilački rat, 2, str. 7-10.

nost, koja se kretala i do 8:1 u odnosu na snage NOV i POJ u pojedinim regionima. To je od štabova korpusa, divizija i brigada Narodnooslobodilačke vojske zahtijevalo visoke sposobnosti u komandovanju, a od jedinica veliku izdržljivost, upornost i moralnu čvrstinu.

1. Moralno-političko stanje i borbene mogućnosti jedinica divizije pred ofanzivu

Poslije nepuna dva mjeseca postojanja i borbe, 27. divizija nije došla u priliku da se kao cjelina nađe najednom operativnom području ili na izvršenju jednog borbenog zadatka. Neposredni dodir i sadejstvo ostvareno je samo između 2. krajiške i 17. majevičke brigade, a djelimično i kratkotrajno i između tih brigada i Romanijskog partizanskog odreda. To je, svakako, uticalo da se uspori proces stvaranja borbenog lika divizije, pa su i štab 3. korpusa i štab divizije nastojali da riješe problem odvojenosti 18. hrvatske i 19. birčanske brigade. Još oko 20. novembra štab 3. korpusa je namjeravao da 18. hrvatsku brigadu uključi u sastav 17. divizije (u kojoj je mogla lakše da se popuni kadrovima i organizaciono i borbeno da se ojača). Čim je povukao tu diviziju sa Romanije i uputio je ka tuzlanskom basenu, naredio je da 18. hrvatska brigada uđe u njen sastav.⁴¹ tada su bili stvoreni uslovi da se 19. birčanska brigada prebaci na operativno područje 27. divizije. Međutim, upravo tih dana je neprijatelj počinjao ofanzivu u istočnoj Bosni, pa će to izmijeniti planove 3. korpusa i odložiti dolazak 19. brigade na područje Romanije.

Tako su početkom decembra 1943. godine u operativnom smislu 27. diviziju sačinjavale 2. krajiška i 17. majevička brigada, Romanijski NOP odred, Italijanski bataljon i prištapske jedinice. Bio je to u znatnoj meri heterogen sastav po mnogim obilježjima kojim se izražavaju vrijednosti vojnih jedinica.

Među dokumentima je sačuvano brojno stanje ljudstva i naoružanja koje je 27. divizija imala sredinom novembra 1943. godine." Ti podaci se daju i naredne dvije tabele.

4) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100, str. 339 i IV/20, naređenje štaba 3. korpusa štabu 18. hrvatske brigade, 3. 13. 1943, dok. br. 13.

5) Podaci su dati u tabelarnom pregledu brojnog stanja jedinica 3. korpusa na dan 20. 11. 1943. godine. Vjerovatno su jedinice te podatke dale sa stanjem 1. 10. ili 15. novembra. (Zbornik NOR, IV/19, dok. br. 85, Brojno stanje Italijanskog bataljona je dato prema Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 71).

Jedinica	Svega	Drugova	Drugarica
Štab divizije, prateća četa i druge prištapske jedinice i ustanove	211	206	5
Divizijska bolnica	65	43	22
2. krajiška brigada	1092	1009	83
17. majevička brigada	861	809	52
19. birčanska brigada	651	610	41
18. hrvatska brigada	564	510	54
Romanijski NOP odred	500	485	15
Italijanski bataljon	180	180	.
U k u p n o	4124	3852	272

Brojno stanje ljudstva jedinica 27. divizije

Prema tome, kada je iz njenog sastava otišla 18. hrvatska brigada, 27. divizija je imala ukupno 3.560 boraca i starješina, a bez 19. birčanske brigade njeno brojno stanje je bilo oko 2.900 ljudi.

Jedinica	Topova	Mino bacača	Mitraljeza	Puškomitraljeza	Mašinki	Pušaka	Revolvera
Štab divizije i prištapske jed.	—	—	—	3	11	77	15
2. krajiška brigada	2	3	5	59	43	684	112
17. majevička brigada	1	2	.	28	21	634	64
18. hrvatska brigada	.	.	3	3	3	485	26
19. birčanska brigada	.	.	.	4	6	510	50
Romanijski odred	.	.	.	6	.	350	9
U k u p n o	3	5	8	103	84	2640	276

Opremljenost Divizije naoružanjem vidi se iz slijedeće tabele

Nema podataka o naoružanju Italijanskog bataljona. Prilikom zarobljavanja pomenutih italijanskih jedinica u Foči, one su imale 16 puškomitraljeza i 170 pušaka. Vjerovatno je većina tog oružja dodijeljena tom bataljonu.

Od 2 topa s kojim je raspolagala 2. krajiška brigada, jedan je bio pt top 37 mm, a drugi brdski top 75 mm. U 17. majevičkoj brigadi oruđe je bilo pt top 37 mm. Za te topove, kao i za minobacače, obje brigade su imale dovoljno municije. Takođe, 2. krajiška brigada je imala 2, a 17. majevička 1 pt pušku sa dovoljno municije.

Iz tabele se vidi da su 18. hrvatska i 19. birčanska imale malo automatskog oružja: svaka od njih manje nego jedan bataljon 17. majevičke, a duplo manje nego jedan bataljon 2. krajiške brigade.

U prosjeku je na jednu pušku u 17. majevičkoj brigadi došlo po 60, a na puškomitraljez oko 285 metaka. Približno je bilo stanje municije u ostalim jedinicama. (Podaci o tome za 2. krajišku brigadu nisu tačni: po njima je ona imala samo po 20 metaka na puškomitraljez i po 6 na pušku. U pitanju je očigledna administrativna greška. U borbama za oslobođenje i odbranu Tuzle, pa sve do borbi na južnim prilazima Sarajevu, 2. krajiška brigada je bila u prilici da dođe do znatnog plijena u naoružanju i municiji, koji nije bio manji od onoga koje su zadobile ostale brigade u sastavu 3. korpusa).

U pogledu borbene efikasnosti, 2. krajiška brigada je vidno odskakala od ostalih jedinica 27. divizije. Iako je u toku borbi oko Tuzle u njene redove stupilo oko 500 novih boraca,⁶¹ pa se brojno gotovo udvostručila, taj novi priliv nije izazvao opadanje borbene vrijednosti njenih jedinica. Staro jezgro prekaljenih boraca u četama i bataljonima dobro je prihvatilo nove borce i na njih stalno prenosilo one borilačke i vojničke vrijednosti koje su do te popune krasile Brigadu: vojnički red u disciplinu, borbenu odlučnost i snalažljivost, razvijenu svijest i odgovornost da se dobijeni zadaci moraju kako je naredeno izvršavati, ali, istovremeno, i razvijenu samoinicijativu kod starješina i sposobnost za brzo snalaženje prema okolnostima i situacijama u borbi i na terenu. Sticaj okolnosti da Brigada nije imala teške borbe sve od razbijanja četnika na Glasincu i oko Rogatice do pred kraj novembra, na prilazima Sarajevu, dobro je iskorišćen da se novi borci provedu kroz niz lakših borbenih dejstava (protiv četnika i milicije) i da se u njima borbenu učvrste niže jedinice (čete i bataljoni) i Brigada kao cjelina. Pojava

6) Dušan Uzelac, cit. čl, n. dj, str. 291.

osipanja (dezerterstva) dijela novih boraca koji su u 2. krajišku brigadu stupili od oslobođenja Tuzle do pred kraj novembra 1943. godine nije se značajnije odrazila na moralno-političko stanje jedinica.⁷⁾

Veliku ulogu u svemu tome su imale partijska i skojevska organizacija. Na dan 1. novembra 1943. godine u 2. krajiškoj brigadi bilo je 245 članova KPJ, 35 kandidata za članove KPJ i 135 članova SKOJ-a. Dakle, više od jedne trećine sastava te brigade bili su komunisti. To je bila takva politička snaga koja je u svakoj situaciji mogla da obezbijedi pouzdano izvršenje svih zadataka. Na toj osnovi izgrađen je i efikasan sistem komandovanja, od desetine, voda i čete do štaba brigade. Prema ocjeni štaba 3. korpusa, štab 2. krajiške brigade spadao je u red onih štabova koji su se isticali u izvršavanju dobijenih vojno-političkih zadataka.⁸⁾ Osim toga, treba imati u vidu i to da je 2. krajiška brigada jedina u 27. diviziji imala politodjel. Sastavljen od iskusnih partijsko-političkih radnika, on je dao značajan doprinos u radu partijske i skojevske organizacije.⁹⁾

Sve je to uticalo na to da je 2. krajiška brigada bolje i efikasnije rješavala sve probleme s kojima se suočavala u borbi i životu: počevši od unutrašnjeg reda, discipline, vojničkog opihodjenja, snabdijevanja, ishrane, političkog i kulturno-prosvjetnog rada i života u jedinicama itd., pa do vojne obuke i vještine u borbi ona je prednjačila u 27. diviziji.¹⁰⁾

Učvršćenje mladih, novoformiranih brigada 27. divizije bio je jedan od najvažnijih zadataka štaba divizije i štabova tih brigada. Međutim, sticanjem okolnosti o kojima je bilo riječi, štab 27. divizije mogao je u proteklom periodu da pokloni pažnju samo 17. majevičkoj brigadi. Prema ocjeni štaba 3. korpusa, ta brigada je sredinom novembra spadala u red onih novoformiranih brigada koje su bile sposobne »... za izvršenje i težih operativnih zadataka, zahvaljujući dobrom, odanom i požrtvovnom rukovodećem kadru tih brigada...«¹¹⁾

Međutim, krajem novembra 17. majevička brigada još nije uspjela da stekne ugled jedinice koja bez teškoća i oklijevanja rješava svoje probleme i dobijene zadatke. Štab divizije bio je zadovoljan borbenašću i moralom njegovog sastava (»... pre-

7) ACK SK BiH, f Obi. kom. za ist. Bosnu, izvještaj zamjenika političkog komesara 2. krajiške brigade Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 21. 1. 1944, br. reg. 96/2, i Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 71.

8) Isto i Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100.

9) Isto.

10) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 78.

11) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100.

ma okolnostima pod kojim je život provoden...«), ali je imao dosta kritičkih primjedbi na rad i stanje u toj jedinici: odjeća i obuća su bili slabi, a dosta boraca su bez šinjela i u opancima koji su mogli da služe samo nekoliko dana; ishrana jedinica nije bila uvijek redovna i na onom nivou koji su omogućavale prilike; smatralo se daje to najviše posljedica nesposobnosti intendanta brigade; kulturno-prosvjetni rad nije bio dovoljno razvijen, pored ostalog i zbog toga što »... mlado i neiskusno rukovodstvo Brigade nije bilo u stanju da u uslovima većih pokreta održava kontinuitet u tom radu. Takođe, štab divizije imao je ozbiljnije primjedbe i na odnos boračkog sastava te brigade prema narodu. Zbog toga je dio politodjela 2. krajiške brigade privremeno prebačen na rad u 17. majevičku brigadu.¹²⁾

Štab 27. divizije nije bio zadovoljan ni sa stanjem u Romanijskom NOP odredu uopšte i posebno u njegovom štabu. Očekujući - sredinom oktobra - da bi taj odred mogao brzo prerasti u brigadu, krajem novembra on je ocijenio da Odred nije postigao one rezultate koje je mogao ostvariti s obzirom na uslove koje mu je davala situacija na prostori na kojoj je djelovao.¹³⁾ Početkom decembra je štab 27. divizije održao sastanak sa štabom odreda na kome je ukazao na učinjene greške, a poslije toga uputio prijedlog štabu 3. korpusa da se izvrši slijedeće izmjene u štabu Odreda: za komandanta je trebalo da bude postavljen kapetan Mitar Minić, dotadašnji zamjenik komandanta 17. majevičke brigade; za političkog komesara - Grujo Novaković, do tada partijski radnik na području Romanije; za zamjenika komandanta - Mihajlo Bjelaković, do tada komandant tog odreda; i za zamjenika političkog komesara - Stevo Vranić, do tada zamjenik političkog komesara jednog bataljona u 15. majevičkoj brigadi.¹⁴⁾ Štab divizije je očekivao da će se tim promjenama u rukovodstvu Odreda i uz njegovu pomoć pospješiti proces prerastanja Odreda u brigadu. Predložene izmjene prihvatio je štab korpusa.¹⁵⁾

Da bi pomogao uzdizanju vojnog i političkog kadra svojih jedinica štab 27. divizije organizovao je, dok je bio u Goraždu, dva kursa: vojni - koji je imao 37 slušalaca (starješina iz komandi četa i štabova bataljona) i srednji partijski kurs sa 27 sluša-

12) Isto, IV/20, cit. dok. br. 78 i Jeremije Perić Ješo, cit. čl. Sedamnaesta majevička brigada, str. 30.

13) Isto.

14) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 3. 12. 1943, dok. br. 15.

15) Isto, depeša štabu 3. korpusa štabu 27. divizije, 5. 12. 1943, dok. br. 180, str. 582.

laća (partijsko-političkih rukovodilaca iz četa i bataljona). Osim toga, pri štabu 2. krajiške brigade gotovo stalno je radio niži partijski kurs na kome su slušaoci bili pojedini članovi KPJ (borci, desetari i vodnici), partijsko-politički rukovodioci četa i sekretari aktiva i bataljonskih biroa SKOJ-a.¹⁶⁾

Sanitetska služba u diviziji je bila srednja. Pri štabu divizije je postojala dobro organizovana bolnica, imala je hiruršku ekipu koja je uspješno funkcionisala. Takođe, u obje brigade sanitet je dobro radio. Zdravstveno stanje jedinica je bilo dobro. U njima nije bilo pojava zaraznih bolesti, osim u oktobru tri slučaja pjegavca u 2. krajiškoj brigadi; bolesnici su odmah izolovani i efikasnim sanitetskim mjerama je širenje zaraze onemogućeno.¹⁷⁾

Štab 3. korpusa je (u izvještaju Vrhovnom štabu) pozitivno ocijenio rad štaba 27. divizije i istakao da je njen komandant Pero Kosorić pokazao »... sposobnost da može uspješno rukovoditi divizijom«.¹⁸⁾ Sredinom novembra je Hasan Brkić, politički komesar divizije, upućen na novu dužnost (za sekretara ZAVNOBiH-a), a na njegovo mjesto postavljen je Pavle Goranin Ilija.¹⁹⁾

2. Pokret na Romaniju i borbe u okruženju

Njemačka komanda Jugoistoka cijenila je da snage NOV i POJ u istočnoj Bosni i Sandžaku predstavljaju realnu opasnost za njemačke i kvislinške pozicije u Srbiji; očekivala je da bi one mogle izvršiti prodor u rejon Užica i Kraljeva. Zbog toga je posebnu pažnju obratila predviđenoj operaciji protiv jedinica 3. i 2. korpusa NOVJ. Plan te operacije izradio je štab 2. oklopne armije, a šifrovani (tajni) naziv »Kugelblitz« (Kugelblic-loptasta munja) dala mu je komanda Jugoistoka. Opšta zamisao neprijatelja je bila: sa dijelovima 369. legionarske divizije, 1. lovačkim rezervnim i 92. motorizovanim pukom iz Sarajeva, zatim dijelovima 187. rezervne pješadijske divizije i 901. motorizovanim pukom iz Tuzle i Zvornika - brzo prodrijeti na oslobođenu teritoriju i uspostaviti zaprečnu liniju duž drumu Sarajevo - So-

16) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100 i IV/20, cit. dok. br. 78.

17) Isto i Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Sanitetska uprava JNA, Beograd, 1952, knj. 1 (dalje: Zbornik Sn. si. 1), dok. br. 211.

18) Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100 i IV/20, cit. dok. br. 78.

19) Isto, II/11, depeša Vrhovnog štaba štabu 3. korpusa, 18. 11. 1943, dok. br. 53.

kolac - Han-Pijesak - Vlasenica - Srebrenica; u isto vrijeme sa dijelovima bugarske 24. divizije, iz rejonu Užica, Zlatibora i Kremne, zaposjesti desnu obalu Drine od Bajine Bašte do Višegrada; uporedo i vremenski povezano i usklađeno sa obrazovanjem te zaprečne linije sa dvije divizije prodrijeti u južni dio istočne Bosne: sa 7. SS »Princ Eugen« divizijom, sa linije Gacko - Nevesinje, izbiti preko Kalinovika i planine Jahorine u rejon Rogatice, a sa 1. brdskom divizijom sa prostorijske Sjenice preko Prijepolja u rejon Višegrada, potiskujući u toku nastupanja jedinice NOV i POJ na koje se naiđe u »kotao«, stvoren pomenutom zaprečnom linijom i frontovima nastupanja tih divizija, i u njemu ih uništiti. Prema tom neprijateljevom planu, u okruženju je trebalo da se nađu 2. proleterska, 5. krajiška, 17. i 27. istočnobosanska divizija NOVJ.²⁰⁾

Pripreme za operaciju neprijatelj je vršio u toku novembra. U istočnoj Bosni izvodio ih je u uslovima pojačane borbenosti iz Sarajeva, Doboja i Brčkog. Ta dejstva su imala ograničene ciljeve, pa iz njih štabovi jedinica NOVJ nisu mogli naslutiti, a još manje otkriti pripreme za operaciju velikih razmjera. Kad su Nijemci prodrli u Tuzlu, ograničili su se na to da organizuju odbranu u njenoj neposrednoj okolini i da podrže one svoje saradnike koji su radili na obnovi i aktiviranju četničkih jedinica i na obrazovanju zelenokadrovskih formacija u dolini Spreče i na području Majevice. Zbog toga ni štab 3. korpusa ni štabovi njemu potčinjenih divizija nisu zapazili pripreme neprijatelja za ofanzivu. Kad su, krajem novembra, iz neprijateljevih redova procurile vijesti o skoroj ofanzivi, štab 3. korpusa nije im poklonio dužnu pažnju.²¹⁾ Naravno, njemu nisu mogle biti poznate pripreme 7. SS divizije, koja je bila u Hercegovini, i 1. brdske divizije, koja je pred početak operacije (u istoč-

20) Oslobođilački rat, 2, str 10-11.

21) U naredenju štabu 19. brigade od 29.11. 1943, štab 3. korpusa je pisao: »Posljednjih dana prikriveno neprijatelji Narodnooslobodilačke vojske na prostoru Srebrenice počeli su pronositi lažne vijesti o tobožnjoj pojavi Nijemaca od Zvornika i od Sarajeva. Ovo su sve izmišljotine koje prenose ustaše iz Skelana preko komandanta Srebreničkog bataljona sa namjerom da uznemire narod srebreničkog kraja«. (Zbornik NOR, IV/19, dok. br. 131).

Takođe, nije poklonjena odgovorajuća pažnja ni slanju izviđačkih dijelova 7. SS divizije od Nevesinja ka Kalinoviku (Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 31).

noj Bosni) stigla u Sandžak. Ni štab 2. korpusa niti štabovi divizija pod njegovom komandom nisu te pripreme zapazili, iako su se one izvodile na njihovim operativnim područjima.²²¹ Takođe, ni Vrhovni štab nije imao dovoljno elemenata da pravovremeno otkrije njemačke pripreme za ofanzivne operacije. On je zapazio koncentraciju neprijatelja u rejonu Travnika, Busovače i Zenice i ocijenio da ona ima za cilj napad na snage NOV i POJ u srednjoj Bosni i Bosanskoj krajini, pa je tražio od 3. korpusa da sa jednom divizijom izvrši pritisak ka Sarajevu i Palama.²³¹

Sredinom novembra 1943. godine Vrhovni štab je naredio štabu 3. korpusa da preduzme mjere da se razbiju Nijemci kod Tuzle, a da na Romaniji ostavi snage ne manje od jedne dobre divizije radi eventualnog napada na neprijatelja u Sarajevu. U duhu tog naređenja, štab 3. korpusa je riješio da se oslobodi Tuzla. Tu operaciju je smatrao kao jedan od najvažnijih zadataka jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni. Očekivao je da će ponovnim oslobodenjem Tuzle i doline Spreče lakše riješiti aktuelan problem snabdijevanja i ishrane 17. i 27. divizije i naroda u Birču i na Romaniji, a i obezbijediti širu mobilizaciju novih bo-

22) U izvještaju Obavještajnog centra 3. divizije Obavještajnom centru 2. korpusa NOVJ od 22. 11. 1943. godine između ostalo stoji i sljedeće: »Nijemci nastoje da uvjere sebi naklonjene elemente da će na našu teritoriju da dođu još dvije divizije. Prije dva dana zaista je došlo nešto Nijemaca iz Albanije, ali njihov broj ne prevazilazi jedan bataljon sa potrebnom motorizacijom«.

U obavještajnoj informaciji štaba 2. korpusa, upućenoj štabovima potčinjenih jedinica 2. 12. 1943. godine, između ostalog se navodi i sljedeće: »Prije mjesec i po dana jedna njemačka alpijska divizija, koja je ranije bila na Istočnom frontu, prebacila se iz Albanije pravcem: Florina - Solun - Raška - Novi Pazar - Sjenica...« Konstatujući da su jedinice te divizije (radi se o 1. brdskoj diviziji, prim A. Đ.) učestvovala, zajedno sa muslimanskom milicijom i četnicima, u napadima ka Prijepolju i Novoj Varoši, štab 2. korpusa zaključuje da je cilj tih napada bio zarobljavanje italijanskih divizija »Venecija« i »Taurinenze«, koje su bile pod njegovom komandom, pa kaže: »... Da su imali nekih većih ofanzivnih namjera u pravcu naše slobodne teritorije, ne bi dozvolili da im ponovo uzmemo Novu Varoš i Brodarevo... Zadnji podaci koje smo dobili, a koji još nisu potvrđeni, govore da se Nijemci koncentrišu u Sjenici, radi eventualnog napada na nas. Međutim, to bi moglo biti osiguranje pruge koja ide preko Raške u pravcu Makedonije...« U tom obavještenju su konstatovani i pokreti jedinica 7. SS divizije u Hercegovini, ali je ostala dilema o njihovoj svrsi.

Tek 5. decembra, postoje neprijatelj prethodnog dana iznenadio 2. proletersku i 1. šumadijsku brigadu, štab 2. korpusa ocijenio je da neprijatelj preduzima ofanzivu. (Zbornik NOR, III/6, dok. br. 100, 125 i 133).

23) Zbornik NOR, 11/11, dok. br. 78.

raca u jedinice.²⁴¹ Za tu operaciju odlučio je da upotrijebi 16. i 17. diviziju. O tome je pismom obavijestio štab 16. divizije koja je, krajem novembra, orijentisao svoje tri brigade ka Tuzli.²⁵¹ Sa štabovima 17. i 27. divizije održao je u Sokocu, 30. novembra, sastanak na kome ih je upoznao sa namjerom da se oslobodi Tuzla i da se zbog toga pomjeri 17. divizija sa Romanije. Njene položaje trebalo je da preuzme 27. divizija, a područje gornjeg Podrinja i planine Jahorine da ostane pod kontrolom lokalnih partizanskih jedinica i dijelova 27. divizije.²⁶¹

Odmah poslije prijema zadatka, štab 27. divizije izdao je, 1. decembra, zapovijest za pokret jedinica ka Romaniji: 17. majevička brigada trebalo je da iz rejona sela Delijaš u dva dnevna marša izbije na prostoriju sela Nepravdići, Mrvići i Pavićići, na kojoj će od komandanata i političkog komesara divizije dobiti zadatak; 2. krajiška brigada (bez jednog bataljona) trebalo je, takođe, u dva dnevna marša, iz rejona Trnova, da se prebaci na prostoriju sela Prača, Vinča, Ponor i Brnjica, sa zadatkom da zatvori pravac od Pala i preduzme rušenje željezničke pruge i druma u dolini Prače; jedan bataljon 2. krajiške brigade trebao je da ostane na prostoriji između sela Rešetnice i Goražda, a Italijanski bataljon da se, iz rejona Trnova, prebaci u Goražde sa zadatkom (za oba ta bataljona) da obezbijedi tu varošicu, bolnicu i kurseve u njoj, podrži sređivanje Drinskog NOP odreda i nastavi razoružavanje četnika i milicije u tim krajevima; Jahorinski NOP odred trebalo je da ostane na prostoriji sela Trnovo i Crna Rijeka.²⁷¹

Marš jedinica 27. divizije ka Romaniji počeo je, kako je bilo naređeno, 2. decembra. Tog dana je Romanijski NOP odred smijenio dva bataljona 15. majevičke brigade na Orlovoj i Crvenoj stijeni na Romaniji.²⁸¹ Pošto je neprijatelj, 3. decembra,

24) Isto, dok. br. 40. U izvještaju Vrhovnom štabu od 23. 11. 1943. godine štab 3. korpusa je pisao: »... Naročitu teškoću predstavlja snabdijevanje jedinica hljbom. Prije pada Tuzle (u ruke neprijatelja, prim. A. Đ) taj se problem uspješno rješavao, jer je bilo omogućeno nesmetano prebacivanje namirnica iz Semberije i Posavine. Zbog toga, a i zbog jače pomoći i kontrole našim odredima na ovom sektoru, daljne mobilizacije novih boraca, jer mogućnosti za to nisu ni izdaleka iscrpljene, postavlja se pred nas ponovno zauzeće Tuzle kao jedan od najglavnijih zadataka na našem sektoru...« (Zbornik NOR, IV/19, cit. dok. br. 100).

25) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 16. divizije Glavnom štabu NOV i POJ za Vojvodinu i štabu 3. korpusa, 1. 12. 1943. dok. br. 1.

26) Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 1. 12. 1943, i izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 3. 12. 1943, dok. br. 2 i 15.

27) Isto, cit. dok. br. 2.

28) Isto, cit. dok. br. 15 i izvod iz operacijskog dnevnika 17. divizije za period od 1 do 15. 12. 1943, dok. br. 77.

prešao u nastupanje iz Tuzle i Zvornika, štab 3. korpusa je istog dana naredio štabu 17. divizije da najhitnije uputi 15. majevičku brigadu ka Zivinicama.²⁹⁾ Izvršena smjena na Romaniji olakšala joj je da odmah krene na dobijeni zadatak.

Nastupanje neprijatelja od Tuzle ka Kladnju i Birču u štabu 3. korpusa nije ocijenjeno kao početak neprijateljeve ofanzive: tog dana su ti uvodni pokreti razmatrani u kontekstu planiranog napada na neprijatelja u Tuzli, pa je i smjena jedinica na Romaniji bila u funkciji pomjeranja 17. divizije ka Tuzli.³⁰⁾ Iako je imao tačne podatke da ustaške i domobranske jedinice preuzimaju (od Nijemaca) položaje za odbranu Sarajeva, ni štab 27. divizije nije zaključio da ta smjena može da znači uvod u ofanzivnu operaciju većih razmjera. Zato u zapovijesti od 4. decembra, u kojoj se spominje ta smjena, jedinicama dodjeljuje zadatke koji su u duhu onih koje je dobio od štaba 3. korpusa 30 novembra: 17. majevičkoj brigadi naređuje da zaposjedne prostoriju Ozren (k. 1452) i sela Vrhovine, Kalauzovići i Kostreša radi zatvaranja pravca koji od Sarajeva izvode na te položaje; Romanijskom odredu - da ostane na Orlovoj i Crvenoj stijeni, na položajima koje je zaposio prije dva dana; 2. krajiškoj brigadi - da likvidira četnike u rejonu sela Sočice, prikupi podatke o neprijatelju u željezničkoj stanici Stambulčić i u Palama (radi zauzimanja tih neprijateljevih uporišta) i da poruši sve objekte na željezničkoj pruzi koji do tada nisu porušeni; Italijanskom bataljONU - da se sa Divizijskom bolnicom i kursevima prebaci iz Goražda u Rogaticu, a 1. bataljONU 2. krajiške brigade - da ostane dalje u rejonu Goražda sa zadatkom prikupljanja hrane na bazi dobrovoljnih priloga i »kažnjavanja porodica četničkih bandi koje su napadale Goražde«.³¹⁾

Tog dana (4. decembra) štab 3. korpusa je pokret dijelova 901. motorizovanog puka ka Zvorniku ocijenio da se vrši radi prebacivanja u Srbiju, iako je neprijatelj jasno ispoljio ofanzivne namjere na pravcima prema Kladnju i Šekovićima.³²⁾ U naređenju štaba 27. divizije štabu 2. krajiške brigade, 6. decembra, govori se o tome da neprijatelj vrši jak pritisak iz Tuzle u pravcu Zvornika, Kladnja i Sekovića i da se počinje osjećati pritisak od Sarajeva ka Crvenim stijenama (na Romaniji), ali još ne uvi-

29) Isto, depeša štaba 3. korpusa štabu 17. divizije, 3. 12. 1943, dok. br. 180, str. 581.

30) Isto, naređenje štaba 3. korpusa štabu 18. hrvatske brigade 3. 12. 1943, dok. br. 13.

31) Isto, naređenje štaba 27. divizije od 4. 12. 1943, dok. br. 21 i IV/21, izvještaj 1. ustaškog stajaćeg zdruga za decembar 1943, dok. br. 207.

32) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 180, str. 572.

da da je to početak ofanzive širokih razmjera, pa naređuje da ta Brigada zauzme Stambulčić kako bi se rasteretio od neprijateljevog pritiska pravac preko Romanije.³³⁾ Tek 7. decembra štab 3. korpusa je shvatio daje neprijatelj počeo ofanzivu na istočnu Bosnu sa pravca od Sarajeva, Tuzle, Zvornika i Drinjače i o tome izvijestio Vrhovni štab.³⁴⁾ On tada nije imao podataka o pokretima 7. SS i 1. brdske divizije ka istočnoj Bosni.

Tako je neprijatelj postigao operativno, a na pojedinim pravcima i taktičko iznenađenje. Međutim, to preimućstvo mnogo nadmoćnije njemačke trupe nigdje nisu uspjele da iskoriste. Glavnina 17. divizije, pokrenuta zbog oslobođenja Tuzle 1 pojave neprijatelja u Birču, našla se prema njemačkim snagama koje su imale zadatak da obrazuju zaprečnu liniju od doline Drine do Han-Pijeska, a 27. divizija izbila je na Romaniju i posjela ranije položaje 17. divizije prije nego što je počelo nastupanje njemačkih snaga iz Sarajeva.³⁵⁾ Zato se može reći da je neprijatelj bio isto tako iznenađen planovima i radom 3. korpusa koliko je naše komandovanje bilo iznenađeno njegovom ofanzivom. Upravo zbog nepoznavanja naših namjera i neotkrivanje pokreta 27. divizije sa Jahorine na Romaniju, 7. SS divizija se više od deset dana beskorisno lomatala po planinama koje su bile pokrivenne dubokim snijegom, od linije Gacko - Nevesinje do linije Rogatica - Sokolac, naišavši za to vrijeme na dva mjesta samo na dijelove Jahorinskog NOP odsreda.³⁶⁾

33) Isto, naređenje štaba 27. divizije štabu 2. krajiške brigade, 6. 12. 1943, dok. br. 33.

34) Isto, cit. dok. br. 180, str. 573.

35) U izvještaju Vrhovnom štabu od 7. 1. 1944. godine, štab 3. korpusa nešto drugačije interpretira pomjeranje tih divizija. On kaže: »S obzirom da se glavnina neprijateljskih snaga kretala od Sarajeva prema Sokocu i Rogatici - jedan korpus, a pomoćne snage sa prostora Tuzle preko Vlasenice u pozadinu naših snaga na Romaniji, donijeta je odluka da se izvrši dekoncentracija snaga sa zadatkom udara neprijatelja po njegovoj živoj sili i manevra u njegovoj pozadini. Kako je pokret neprijateljskih snaga uslijedio već 6. decembra 1943. godine, i sa glavnog i sa pomoćnih pravaca, to je naređeno XVII NOU diviziji da se prebaci ubrzanim maršem sa prostora Romanije na sektor Šekovića sa zadatkom sprečavanja neprijateljskog prodiranja od Tuzle preko Kladnja i Vlasenice na Romaniju i otnazivnih operacija prema tuzlanskom basenu«.

»S obzirom na pokret neprijateljskih snaga od Nevesinja preko Kalinovika za Foču, od Pljevalja preko Goražda za Rogaticu, od Višegrada preko Rogatice za Sokolac, položaj naše XXVII divizije, još kada se uzme u obzir pokret neprijateljske glavnine od Sarajeva prema Sokocu, bio bi vrlo težak, zato je ova divizija dobila zadatak da se prebaci sa pomenutog sektora (Kalinovik - Foča - Goražde, prim. A. Đ.) na sektor Rogatica-Sokolovići, sa zadatkom zatvaranja pravca prema Vlasenici, kao i ofanzivnih operacija u jednoj situaciji prema Varešu i dolini rijeke Bosne«. (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 35).

36) O tome ima više podataka u izvještajima jedinica te divizije: Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 195, 196, 198, 199, 201, 203, i 204, IV/21, dok. br. 179.

Jedinice 27. divizije nisu stigle za dva dnevna marša u rejone koji su im bili određeni zapovijesću štaba divizije od 1. decembra. Krenuli su u predviđeno vrijeme, ali u prelasku preko Jahorine susrele su se sa dubokim snijegom i mećavom, što je, naročito 17. majevičkoj brigadi (koja je imala znatan broj boraca sa slabom odjećom i obućom), usporavalo i otežavalo pokret.³⁷⁾ kako su obje brigade išle istim pravcem i koristile ista sela za prenoćište, štab divizije zadržao je, 3. decembra, 2. krajišku brigadu južno od rijeke Prače, pa je ona, zbog toga, stigla u dodijeljeni rejon dan kasnije od prvobitnog predviđanja.³⁸⁾ Kao što je već navedeno, on je ovog dana (4. decembra) precizirao zadatke jedinica i odredio 17. majevičkoj brigadi koje će položaje zauzeti. Očekivalo se da će ona u toku noći 4/5. decembra smijeniti 16. muslimansku brigadu. Međutim, smjena je izvršena po danu, 5. decembra, pa ju je neprijatelj otkrio, vjerovatno izviđanjem iz vazduha, i između 14 i 15 časova obasuo jakom artiljerijskom vatrom rejone položaja na kojima su se smjenjivale jedinice.³⁹⁾

Tako se krajem dana 5. decembra sva 27. divizija našla na masivu planine Romanije i u dolini Prače, na frontu od oko 40 km vazdušne linije. Na desnom krilu je bila 17. majevička brigada, na položajima od Ozrena do Kostreša, u centru - Romanijski odred, na položajima od Kadinog sela do Orlove stijene, a na lijevom krilu 2. krajiška brigada, na položajima u dolini Prače. Između nje i Romanijskog odreda bio je međuprostor od 12 km vazdušne linije. Štab divizije je insistirao na tome da jedinice odbranu ne shvate kao pasivno držanje položaja, već da budu aktivne, naročito prema neprijateljevim isturenim dijelovima. Romanijskom odredu je naredio da ispred Crvenih stijena postavi nagazne mine, a radi organizovanja protivtenkovske odbrane dodijelio mu je 40 granata za top 37 mm i jednu pt pušku iz 17. majevičke brigade.⁴⁰⁾

Od 1. do 5. decembra na cijelom području Romanije bilo je borbeno zatišje: neprijatelj je samo izviđao položaje 17. odnosno 27. divizije i vršio smjenu jedinica 369. divizije ustaškim

37) Dušan Uzelac, Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 363, Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 15. 12. 1943, dok. br. 78.

38) Zbornik NOR, IV/20, izvod iz operacijskog dnevnika 2. krajiške brigade za prvu polovinu decembra 1943. godine, dok. br. 94.

39) Isto, naređenje štaba 27. divizije od 4. 12. 1943, i izvod iz operacijskog dnevnika 17. divizije za prvu polovinu decembra 1943, dok. br 21 i 77, IV/21, petnaestodnevni izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa za period od 1. do 15. 12. 1943, dok. br. 21.

40) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 21.

i domobranskim snagama, a smijenjene jedinice povukao na kratkotrajni odmor i pripremu za predstojeću operaciju.⁴¹ Njegova grupacija u rejonu Sarajeva (dijelovi 369. legionarske divizije, 1. lovački rezervni i 92. motorizovani puk) čekala je da se front 7. SS divizije iz Hercegovine približi dolini Prače, pa da i ona krene naprijed. U toku 5. decembra neprijatelj vršio dosta intenzivno izviđanje iz vazduha i ometao pokrete jedinica 17. divizije koje su hitale ka Kladnju i Vlasenici.⁴² Ovoga dana je 7. SS divizija bez otpora izbila u rejon Trnova, a za naredni dan planirala da njen lijevokrilni 14. puk ovlada planinom Jahorinom.⁴³

Na pravcu od Sarajeva neprijatelj je prešao u napad 6. decembra. Glavne snage uputio je u zahvatu druma od sela Mokro ka Crvenoj i Orlovoj stijeni, a jednu jaku kolonu preko sela Visovice i Kostreša ka Sokocu. Romanijski odred je pružao otpor sve do 15 časova, kada ga je mnogo nadmoćniji neprijatelj prisilio da odstupi prema Glasincu. Takođe, i neprijateljeva lijevokrilna kolona je potisnula 17. majevičku brigadu ka liniji Pediše - Borovac.

Čim se ispoljila neprijateljeva namjera da zauzme dominantne položaje na Romaniji, štab 27. divizije naredio je, u 9 časova, 2. krajiškoj brigadi da uputi jedan svoj bataljon, ojačan pt topom i minobacaćom, na Crvenu stijenu sa zadatkom da ojača odbranu tog položaja na kome su se branili dijelovi Romanijskog odreda, a da sa glavninom (dva bataljona i prateća četa) napadne i zauzme Stambulčić i da time rastereti pravac preko Romanije, o čemu je već bilo riječi. Poslije toga je trebalo da ta dva bataljona zauzmu položaje na liniji između sela Bogovići i Buđ, koji su bili u taktičkoj vezi sa onim na Crvenim i Orlovim stijenama.⁴⁴

Međutim, neprijatelj nije dozvolio da se ta odluka realizuje. Prije nego što je bataljon 2. krajiške brigade stigao na Crvene stijene, Nijemci su ovladali tim položajima. Zbog toga je štab divizije odustao od namjere da se zauzme Stambulčić, pa je 2. krajiškoj brigadi naredio, 7. decembra u 04,00 časova, da njen bataljon na Romaniji sa dijelovima Romanijskog odreda uspora-

41) Isto, IV/21, izvještaj 1. stajaćeg djelatnog zdruga za decembar 1943, dok. br. 207. (Jedna četa ustaša iz Šumbulovca upućena je, po narednju komandanta 369. njemačke divizije, 4. decembra, u nasilno izviđanje ka Orlovoj i Crvenoj stijeni na Romaniji).

42) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 77.

43) Isto, dok. br. 199.

44) Isto, naredenje štaba 27. divizije štabu 2. krajiške brigade od 6. 12. 1943. godine i izvještaj štaba 2. krajiške brigade od 17. 12. 1943, dok. br. 33 i 94.

va nadiranje neprijatelja ka Sokocu, da sa ostalim jedinicama odmah krene i zaposjedne položaje u rejonu sela Košutica, Sijerci i Žljebovi i da se na njen bataljon iz Goražda (zajedno sa Italijanskim bataljonom) prebaci do sela Kalimanića, sjeverno od Rogatice.⁴⁵⁾

Ta odluka pokazuje da je štab 27. divizije u toku 6. decembra shvatio smisao i cilj neprijateljevog napada od Sarajeva i da je, pomjeranjem najjače jedinice na istočnu ivicu Glasinca, pokušao da uspori dalji prodor njemačkih snaga. Tog dana je stiglo i obavještenje daje štab 3. korpusa napustio Vlasenicu i naređenje (štaba 3. korpusa) da manevarska prostorija 27. divizije treba da bude Romanija, selo Sokolovići i Jahorina i da se u teškoj situaciji ne drže kruti frontovi, već da se manevriše na određenom prostoru.⁴⁶⁾

Neprijatelj je 7. decembra nastojao da razvije uspjeh koji je postigao prethodnog dana. Odlučno je produžio napad i bez većih teškoća odbacio jedinice 27. divizije na svim pravcima nastupanja i sa oko 2.000 vojnika, 200 kamiona i 25 tenkova ušao u Sokolac. Neprijateljeve trupe su, svukud dokle su doprle, iza sebe ostavljale pustoš. U selima koja su do tada njemačke, ustaške, domobranske i četničke jedinice nekoliko puta palile, Nijemci su ponovo palili sve objekte u koje su se mogli skloniti ljudi ili stoka, zatim - sijeno i hranu. U Sokocu su ostavili samo one zgrade gdje su smjestili svoje jedinice. Ovoga dana su i dijelovi 7. SS divizije stigli u dolinu Prače kod željezničke stanice Podgrab.⁴⁷⁾

Jedinice 27. divizije nigdje nisu prihvatile odsudnije borbe sa nadmoćnijim neprijateljem: 17. majevička brigada je odstupala ka Sokolovićima, gdje je stigla tek 8. decembra; 2. krajiška brigada zauzela je položaje gdje joj je bilo naređeno, a glavnina Romanijskog odreda se povukla na Glasinac, a jedan bataljon u rejon Rogatice.⁴⁸⁾

Pri kraju dana (7. decembra), štab 27. divizije procijenio je da bi - s obzirom na snage neprijatelja i njegovu jasnu namjeru da izvrši čišćenje prostorije na kojoj je trebalo da manevriše 27. divizija - najbolje bilo brzim pokretom prebaciti diviziju u rejon Vareša i Breze i preduzeti ofanzivna dejstva na neprijatelja

45) Isto.

46) Isto, depeša štaba 3. korpusa od 7. 12. 1943, cit. dok. br. 180, str. 582.

47) Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 8. 12. 1943, dok. br. 39 i IV/21, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 4. 1. 1944, dok. br. 21.

48) Isto.

u tini mjestima.⁴⁹⁾ Bila je to zaista najbolja moguća odluka, jer se Divizija izmicala iz »kotla« prije nego što je neprijatelj uspostavio zaprečnu liniju od Sokoca ka Vlasenici i prije nego što je 7. SS divizija izbijala na Glasinac i u rejon Rogatice. Međutim, štab 3. korpusa nije mogao odobriti taj manevar. On je iz zaplijenjene neprijateljeve zapovijesti, upravo toga dana, znao za prave namjere neprijatelja.⁵⁰⁾ Osim toga je, 8. decembra, dobio naređenje vrhovnog komandanta da jednu diviziju orijentiše prema Foči i da se poveže sa snagama 2. korpusa i 5. divizije. Zato je istog dana naredio 27. diviziji da pritiskom ka Rogatici i Goraždu olakša situaciju kod dijelova 2. korpusa i 5. divizije koja se povlačila iz Sandžaka ka Višegradu. Zbog toga će 27. divizija ostati upravo na onoj prostoriji na kojoj je neprijatelj planirao da uništi snage NOV i POJ. Vrhovni štab je, 9. decembra, naredio 5. diviziji da se prebaci preko Drine kod Foče ili Višegrada i krene ka Srebrenici.⁵¹⁾

Prikupljena na prostoriji između planine Devetaka, Glasinca i Rogatice, 27. divizija je, u toku 8. decembra, obratila naročitu pažnju na komunikacije od Podromanije ka Han-Pijesku i Rogatici. Oko 10 časova je neprijatelj na tom pravcu prešao u nastupanje. Jedna njegova kolona (jačine 11 tenkova i 4 kamiona pješadije), podržana artiljerijom, krenula je iz Sokoca drumom ka Žljebovima. Taj pravac je zatvorila 2. krajiška brigada sa dva bataljona i pratećom četom. U zahvatu drumu bio je raspoređen 3. bataljon, ojačan sa pt i brdskim topom i dvije pt puške. Kad su se tenkovi približili na oko 500 metara, na njih je otvorena topovska vatra; to je prisililo neprijatelja da zastane, tenkove da povuče u zaklon iza jedne uzvišice i da ponovo jakom koncentracijom artiljerijske vatre (sa jednim divizionom) obaspe položaje tih bataljona. Uskoro je i nekoliko aviona bombardovalo i mitraljiralo raspored jedinica 2. krajiške brigade u zahvatu drumu. Poslije toga je neprijatelj obnovio tenkovski napad. U borbi koja je trajala do 15 časova uspio je da se probije do Žljebova, gdje je zastao. Bataljoni 2. krajiške brigade, dobro koristeći zemljište, imali su samo 2 nestala i 2 ranjena borca. Oni su se povukli za oko 2 kilometra od drumu i zaposjeli položaje na kojima su mogli spriječiti prodiranje ne-

49) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 31. 12. 1943, dok. br. 183.

50) Isto, cit. dok. br. 94, Dušan Uzelać, cit. čl. Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, n. dj., str. 364-5.

51) Zbornik NOR, 11/11, naređenje vrhovnog komandanta štabu 3. korpusa, 8. 12. 1943, dok. br. 109, IV/20, cit. dok. br. 39, i Milutin Morača, cit. d., str. 152.

prijatelja ka selu Sokolovićima. Drugu neprijateljevu kolonu neutvrđene jačine koja je (bez tenkova) krenula ka Rogatici, vjerovatno sa izviđačkim zadacima, dočekao je, kod Han-Stjepnice, bataljon Romanijskog odreda i poslije kratkotrajne borbe povratio je nazad.⁵²⁾

Međutim, još prethodnog dana, štab 27. divizije dobio je obavještenja daje neprijatelj prodro u Rogaticu koja je bila evakuisana. U toku 8. decembra stigla je i vijest da su neprijateljeve snage iz Rogatice produžile ka Višegradu i da su navodno njihovi manji dijelovi zadržani u rejonu sela Borike i Sjeversko. Iako je te vijesti s pravca Rogatica - Višegrad primao s rezervom, štab 27. divizije je cijenio da neprijatelj, prodorima u Žljebove i u Sjeversko, obuhvati diviziju. Zato je riješio da, u toku noći 8/9. decembra, razbije neprijateljeve grupe u Žljebovima i »navodno u Sjeverskom« i na taj način onemogućiti neprijateljeve planove. Uveče, u 21. čas, izdao je zapovjest: 2. krajiška brigada (bez jednog bataljona) trebalo je da rokira svoje desno krilo do sela Džimrija, u toku noći da s dijelom snaga napadne neprijateljevu grupu koja je prodrila u Žljebove a u toku dana da zatvori sve pravce koji sa drumu (Sokolac - Han-Pijesak) vode ka selu Sokolovićima i, naročito, na greben planine Devetaka; bataljon 2. krajiške brigade je dobio zadatak da sa Italijanskim bataljonom (koji mu je u taktičkom smislu bio privremeno potčinjen) razbije neprijateljevu grupu ako je bude u rejonu Sjeverskog, a poslije toga da zaposjedne položaje u rejonu sela Rađevići i Babljak i da s njih izvida rejon Sjeverskog i Zepe; Romanijski odred je sa dva bataljona ostao na Glasincu da zatvara pravac od Sokoca, a s jednim (u selu Zakomo) od Rogatice ka Sokolovićima; 17. majevička brigada, koja je bila jako izmorena, ostavljena je u rezervi u rejonu sela Grbići i Točionik, a jedan njen bataljon dobio je zadatak da obezbijedi divizijsku bolnicu u selima Kalimanići i Dumanjići.⁵³⁾

Postavljajući diviziju u gotovo kružni raspored oko planine Devetaka, štab 27. divizije je predviđao da u toku 9. decembra, ako neprijatelj nastavi jači pritisak, pod borbom povlači svoje jedinice na greben te planine i da, ako situacija to bude zahtijevala, s osloncem na taj jak zemljišni objekat, izvrši proboj u pogodnom pravcu.⁵⁴⁾ Međutim, on je ukazao svim jedinicama na potrebu da ne vode pasivnu odbranu položaja, već da neprijatelja napadaju u pokretu. Ostajući u stavu iščekivanja,

52) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 39.

53) Isto.

54) Isto.

dok se bolje ne otkriju namjere neprijatelja, on je ocijenio da prvo treba konsolidovati odbranu u rejonu gdje se našla divizija, pa tek onda izvršiti pritisak ka Rogatici i Goraždu, radi sadržanja 5. diviziji, u kojoj se još nije tačno znalo gdje se nalazi.⁵⁵¹ Radi lakšeg komandovanja, štab 27. divizije naredio je da 2. krajiška brigada uspostavi telefonsku vezu do njegovog komandnog mjesta, a divizijska telefonska desetina da to uradi do komandnog mjesta 17. majevičke brigade.⁵⁶¹

Međutim, do predviđenih napada na neprijateljeve grupe u selima Žljebovi i Sjeversko nije došlo. Vjerovatno je bataljon 2. krajiške brigade, koja je trebalo da se angažuje ka Žljebovima, kasno dobio zapovijest - pa napad na neprijatelja nije izvršen. Glavnina te brigade prije svanuća zaposjela je predviđene rejone za odbranu, ali sa izvjesnim odstupanjem od zapovijesti štaba divizije. Umjesto da prebaci jedan bataljon preko Devetaka u Džimrije, on je zadržan u podnožju te planine (u selima Nelepari i Klečkovac), iz kojih je jačim patrolama izviđao ka Džimrijama. U rejonu Sjeverskog nije bilo neprijatelja, pa su 1. bataljon 2. krajiške brigade i Italijanski bataljon zaposjeli tu prostoriju i otklonili neizvjesnost o stanju u tom kraju.⁵⁷¹

Neprijateljeva grupacija, koja je prodirala od Sokoca ka Han-Pijesku ostavila je, u toku 9. decembra, na miru 27. diviziju. Ona je žurila da što prije uspostavi tzv. zaprečnu liniju duž drumova ka Vlasenici i da time stvori preduslov za planirano okruženje divizija NOVJ. Zbog toga se te neprijateljeve snage ograničile samo na izviđačku aktivnost u zahvatu komunikacije.⁵⁸¹ A 7. SS divizija bila je još daleko: dijelovi njenog lijevokrilnog 14. puka tek su izbili kod Renovice, gdje su naišli na spaljene mostove, raskopan drum i razorenu željezničku prugu.⁵⁹¹ Međutim, neprijatelj je ovog dana nastavio intenzivno bombardovanje jedinica 27. divizije i teritorije koju je ona držala. Sa eskadrilom »štuka« (izbrojano je 11 aviona) i više izviđačkih avio-

55) Tada se (8. decembra) 5. divizija nalazila još u Sandžaku. Narednog dana ona će dobiti naredenje da se povlači preko Višegrada za istočnu Bosnu. (Zbornik NOR, IV/20, izvod iz operacijskog dnevnika 5. divizije za decembar 1943, dok. br. 181).

56) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 39.

57) Isto, izvod iz operacijskog dnevnika 2. krajiške brigade za prvu polovinu decembra 1943, dok. br. 94.

58) U operacijskom dnevniku 2. krajiške brigade kaže se da 9. decembra 1943. neprijatelj nije napadao položaje njenih jedinica, (Zbornik NOR, IV) 20. cit. dok. br. 94). Međutim, u uvodnom dijelu divizijske zapovijesti od 9. decembra u 14 časova, u poglavlju o situaciji, između ostalog se navodi daje oko 500 neprijateljskih vojnika pokušalo da prođe iz Žljebova za Sokoloviće, ali su vraćeni od jedinica 2. krajiške brigade. (Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 44).

59) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 179.

na u nekoliko navrata bombardovano je više sela, od kojih je jedno. (Selište) sasvim uništeno.⁶⁰⁾

Budno pratiče tok događaja, štab 27. divizije je krajem dana, 9. decembra, ocijenio da mu situacija dozvoljava da izvrši pritisak ka Rogatici i izviđanje rejonu Goražda. S tim ciljem je naredio (zapovijesću od 19 časova) da se Romanijski odred odmah prebaci na prostoriju Rogatica - Mesići, da napadne Rogaticu ako u njoj budu četnici, izvrši rušenje drumova i obavezno do kraja dana 10. decembra dostavi izvještaj o situaciji u rejonu Goražda. Istovremeno je povukao 2. krajišku brigadu od drumu Sokolac - Han-Pijesak i naredio joj da se do jutra 10. decembra prikupi u rejonu sela Barnik, Bereg, Zakomo i Točionik sa zadatkom izviđanja drumova Sokolac - Han-Pijesak i Podromanija - Rogatica i zatvaranja pravaca od Glasinca i Rogatice. Takođe, naredio je 17. majevičkoj brigadi da se pomjeri u rejon sela Babljak i Sjeversko i da izviđa ka Žepi i osmatra drum Rogatica - Višegrad. Jedino je Italijanski bataljon, ojačan četom iz 17. majevičke brigade, bio postavljen u pozadinu divizijskog rasporeda u rejonu sela Mislovo i Zbrežje, sa zadatkom obezbjeđenja od Džimrija i Žepe. Svim jedinicama je naređeno da, zbog dejstva neprijateljeve avijacije, uzmu rastresit raspored i da u toku dana ne borave po selima, već da se izvuku u obližnje šume i što bolje maskiraju od pogleda iz vazduha. Osim toga, štab divizije je ukazivao, s obzirom na situaciju u kojoj se divizija nalazi, da se posveti najveća moguća pažnja ish-rani i odjeći i obući boraca, brizi za ranjenike i bolesne i na potrebu da se upozore sve starješine i borci na važnost pravovremenog i striktnog izvršavanja dobijenih zadataka.⁶¹⁾

Zauzimajući novi raspored u toku noći 9/10. decembra, 27. divizija se udaljavala od drumu Sokolac - Han-Pijesak i sa svojim svim snagama orijentisala ka 5. diviziji NOVJ koja se po naređenju Vrhovnog štaba povlačila u istočnu Bosnu. Vodeći teške zaštitničke borbe, ona se noću 9/10. decembra u Višegradu prebacila na lijevu obalu Drine i u toku dana sve njene jedinice su se razmjestile u selima u zahvatu drumu Višegrad - Rogatica.⁶²⁾ Međutim, između njenih jedinica i jedinica 27. divizije toga dana nije uspostavljena veza.

Tako su se 10. decembra 5. i 27. divizija NOVJ našle u operativnom okruženju. (Njimaće se sutradan pridružiti i 1. južnomoravska brigada, koja će se prebaciti preko Drine kod Starog

60) Isto, IV/20, cit. dok. br. 94.

61) Isto, cit. dok. br. 44.

62) Milutin Morača, cit. di., str. 152-3, i Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 181.

Broda).⁶³ Jedinice njemačke 1. brdske divizije su izbile u Višegrad, a 7. SS divizije su uspostavile neposrednu vezu sa 92. motorizovanim pukom (u Podromaniji) i istovremeno desnim krilom nastupale od Prače ka Rogatici. Njemačke snage već su bile uspostavile predviđenu zaprečnu liniju, a njemačke i bugarske trupe zaposjele desnu obalu Drine.

Ali, ni 10. decembra nije došlo do značajnijih borbi na prostori na kojoj se nalazila 27. divizija. Njen Romanijski NOP odred imao je nekoliko sukoba sa izviđačkim jedinicama 7. SS divizije, koje su bile orijentisane prema Rogatici. Isto tako i dijelovi 2. krajiške brigade vodili su borbu sa dvije manje njemačke kolone (od kojih je jedna podržana sa tri tenka) na području Sokolovića. Zbog guste magle neprijatelj je kasno otkriven, pa mu se nije mogla postaviti zasjeda ili, pak, pripremiti jači napad. Poslije kraće borbe, te kolone su se povukle ka Žljebovima. Nepovoljni meteorološki uslovi nisu dozvoljavali njemačkom komandovanju da, kao prethodnih dana, masovnije koristi svoju avijaciju.⁶⁴

I naredna dva dana je neprijatelj bio gotovo pasivan prema jedinicama 5. i 27. divizije, koje su uspostavile međusobnu vezu. Jedino je Romanijski NOP odred imao jače borbe protiv isturenih dijelova 7. SS divizije oko sela Sočice i Han-Stjenice. Takođe su i jedinice 2. krajiške brigade odbacili jednu neprijateljevu kolonu koja je pošla iz Žljebova ka Sokolovićima. Bile su to izviđačke aktivnosti, jer su i naše jedinice i neprijatelj intenzivno izviđali u svojim rejonima rasporeda, svako prema svojim planovima. Našoj obavještajnoj službi i štabovima nije promakla koncentracija jedinica 7. SS i 1. brdske divizije na drumu Podromanija - Rogatica - Višegrad i živ saobraćaj na putu od Sokoca ka Han-Pijesku i Vlasenici. Međutim, oni nisu imali, do 12. decembra, podatke o rasporedu neprijatelja na tzv. zaprečnoj liniji.⁶⁵

63) Prva južnomoravska brigada krenula je, po naređenju Vrhovnog štaba, 22. novembra 1943. godine, iz južne Srbije preko Šumadije za istočnu Bosnu. Tokom marša je vodila teške borbe protiv četnika. U dodir sa jedinicama 5. divizije došla je 11. decembra.

64) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 94 i IV/21, cit. dok. br. 21. (Štab 3. korpusa je 11. decembra 1943. godine izvijestio Vrhovni štab da su kod Žljebova uništena 2 kamiona i ranjeno i ubijeno 80 njemačkih vojnika. (Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 180, str. 575).

65) Zbornik NOR, IV/20, zapovijest štaba 27. divizije od 12. 12. 1943. dok. br. 58 i cit. dok. br. 94. (U cit. izvodu operacijskog dnevnika 2. krajiške brigade ne pominje se odbacivanje neprijatelja koji je, 11. decembra, pokušao napad iz Žljebova).

Štabovi 5. i 27. divizije sastali su se, 12. decembra, u Sjeverskom i »... zajednički pretresli cijelu situaciju i donijeli odluku da je potrebno što brže prebacivanje obiju divizija preko drumma« duž kogaje neprijatelj organizovao svoju zaprečnu liniju.⁶⁶ Poslije toga sastanka štab 27. divizije izdao je, u 16 časova, zapovijest kojom je odredio da se sve jedinice u toku noći 12/13. decembra (a neke i do prijepodnevnih časova 13. decembra) približe drumu Sokolac - Vlasenica, i to: 17. majevička brigada da se prebaci u rejon sela Crna Rijeka, 2. krajiška brigada (sa Italijanskim bataljonom, koji je stavljen pod njenu komandu) - u rejon sela Kusače i Džimrije, a Romanijski NOP odred u Sokoloviće. Osim toga, postavljen im je zadatak da iz rejona novog rasporeda prikupe potrebne podatke za prelaz preko drumma (koji je nagoviješten za noć 13/14. decembra), da prisustvo jedinica u blizini drumma sačuvaju u najvećoj tajnosti i da se namjera za proboj saopšti štabovima bataljona, a izvodno komandama četa, s napomenom da se ne smije otkriti pokret prije vremena.⁶⁷ O svojoj odluci da se izvrši proboj preko drumma Vlasenica - Sokolac štab 27. divizije obavijestio je štab 3. korpusa od kogaje, 13. decembra, dobio odgovor: »Odobravamo vaš pokret u naznačenom pravcu«.⁶⁸ Pošto je 5. divizija bila tada pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, štab 3. korpusa je tražio odobrenje daje upotrebi na prostoru Srebrenica - Zvornik i uključi u svoju radio-mrežu.⁶⁹ Cim je to odobrenje dobio, štab 3. korpusa je orijentisao tu diviziju prema svojoj zamisli.⁷⁰

Odobravajući proboj iz obruča 27. diviziji (skica br. 4), štab 3. korpusa je prihvatio raniju ideju njenog štaba da se ofanzivno angažuje prema neprijatelju u Varošu i Brezi. Pri tome je težio da se što prije izvrši dekoncentracija tih divizija (divergentnim probojima) i ne dozvoli mnogo nadmoćnijem neprijatelju i da im nametne teške borbe na uskom prostoru, u okruženju. Na takvim operativnim postupcima insistirao je i vrhovni komandant, maršal Josip Broz Tito. On je, u naredjenju od 8. decembra, između ostalog, poručivao: »Ne dajte se suviše zbiti na jednom mjestu sjačim snagama«, a tri dana kasnije naredio šta-

66) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183 i IV/21, izvještaj štaba 27. divizije za period od 1. do 15. 12. 1943, dok. br. 21. U svom dnevniku (cit. d, str. 154) Milutin Morača zabilježio je da su se štabovi 5. i 27. divizije sastali samo 12. decembra.

67) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 58.

68) Isto, cit. dok. br. 181, str. 583.

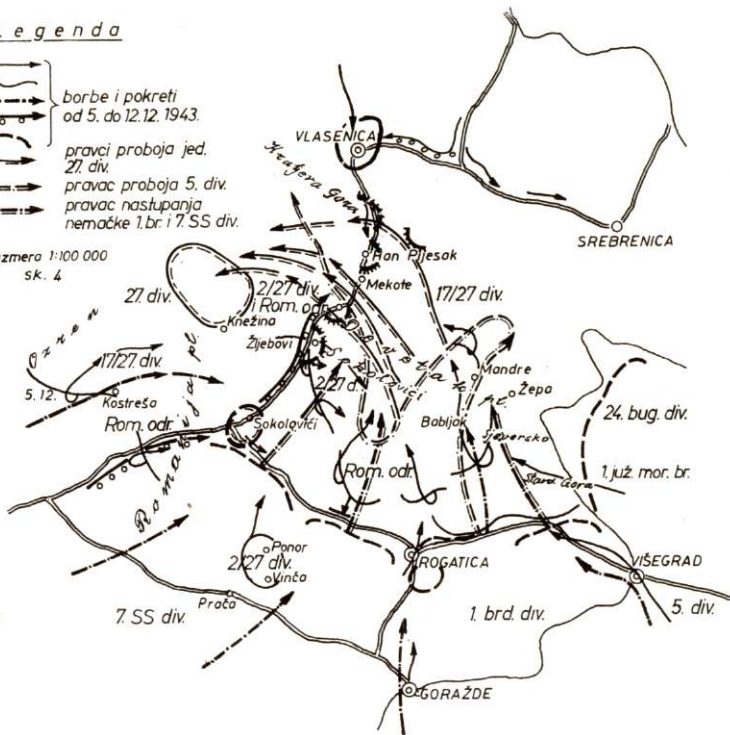
69) Isto, str. 576.

70) Isto, dok. br. 63, 66. i 182.

Legenda

- borbe i pokreti od 5. do 12. 12. 1943.
- pravci proboja jed. 27. div.
- pravac proboja 5. div.
- pravac nastupanja nemačke 1. br. i 7. SS div.

Razmera 1:100 000
SK. 4

Borbe u okruženju i proboj iz okruženja, decembar 1943. godine

bu 3. korpusa: »Vaše uporište neka bude masiv Konjuha, sektor između Krivaje i rijeke Bosne. Zabacite odmah jedinice u pozadinu neprijatelja i ne podmećite vaše snage pod njegov udar.«⁷¹ Prema tome, ideja divergentnog proboja 27. i 5. divizije bila je u duhu intencija Vrhovnog komandanta i bila je, u toj situaciji, najbolje moguće rješenje: obje divizije su usmjerene prema područjima na kojima tada nije bilo jedinica NOV i POJ (Vareš i Breza) ili su na njima bile slabije snage (Srebrenica i Zvornik); trebalo je da se izvede prije nego što glavne snage

⁷¹ Isto, obavještenje štaba 3. korpusa štabu 5. divizije, 17. 12. 1943, dok. br. 89 i Zbornik NÖR, 11/11, dok. br. 109 i 121.

neprijatelja (7 SS i 1. brdska divizija) pređu u napad na naše divizije koje su se nalazile u operativnom okruženju.⁷²⁾ Tim manevrom su stvoreni uslovi da se neprijateljeve dugo pripremana operacija završi udarom u prazno.

3. *Proboj iz okruženja, napad na neprijatelja u Brezi i zauzimanje Vareša*

Još 9. decembra je komandant 5. SS brdskog armijskog korpusa, koji je neposredno rukovodio neprijateljevim snagama u operaciji »Kugelblic«, izdao zapovijest za nastavak dejstva poslije uspostavljanja operativnog okruženja. On je tada cijenio da se u stvorenom obruču nalaze tri divizije Narodnooslobodilačke vojske (ukupno 8.000 do 10.000 boraca) i da će pokušati proboj »u pravcu sjevera i sjeverozapada preko puta Sokoca - Vlasenica, naročito u zahvatu industrijske željezničke pruge Han-Pijesak - Olovo i preko Knežine...«. Imajući to u vidu, kao i ostvareni operativni raspored svojih trupa, odlučio je da glavnim snagama 5. SS korpusa izvrši udar pravcem sjever - jug i da postupno, sa napredovanjem lijevog krila napadne grupacije, ojačava borbene grupe koje vrše okruženje na putu Sokolac - Vlasenica, s ciljem da spriječi proboj divizija NOV prema sjeverozapadu. Istovremeno je riješio da, upotrebom raspoloživih snaga, spreči proboj jedinica NOV preko rijeka Jadra i Drine. Sve predviđene snage trebalo je da zauzmu polazne položaje za napad do uveče 12. decembra.

U skladu s tom odlukom, jedinicama su dodijeljeni slijedeći zadaci:

1. brdskoj diviziji - da sa polaznih položaja sjeverno od drumu Višegrad - Rogatica, s težištem u rejonu sjeverno od raskrsnice puteva kod sela Pešurića, krene u napad prema sjeveru. Prvi njen cilj napadaje bio da ovlada linijom: Vrtar - Babljak - Vidova gora (trig. 1293).

7. SS diviziji - da se razvije na polaznim položajima na visovima južno od drumu Rogatica - Gromile, sa jakim lijevim krilom u rejonu k. 869, i pređe u nastupanje opštim pravcem Kula - Sokolovići. Za njen bliži zadatak određena je linija: vis sjeverozapadno od Vidove gore - Pločnik - trig. 1268 - Geruša.

Borbenoj grupi 369. pješadijske divizije (1. lovački rezervni puk, dijelovi 369. divizije, 1. ustaška brigada, 105. baterija samo-

⁷²⁾ Neprijatelj je planirao da opšti napad izvrši ujutro 15. decembra. (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 206 i XII/3, dok. br. 173.)

hodnih topova) - da zatvori odsjek: visovi istočno od Gromile - visovi jugoistočno od komunikacije Gromile - Mrkalji (isključno), sa desnim krilom kod k. 869 (jugoistočno od Gromile) i težištem kod Žljebova, i spreči proboj snaga NOV prema zapadu i sjeverozapadu i da istovremeno obezbijedi najefikasniju vatrenu podršku lijevom krilu 7. SS divizije.

Borbenoj grupi 187. rezervne divizije (operativna grupa 187. divizije, 901. oklopni grenadirski nastavni puk, 2/51. artiljerijskog divizionu i oklopna izviđačka četa 369. divizije) - da zatvori odsjek Mrkalji (uključno) - visovi jugoistočno od Vlasenice - visovi južno od Milića- dolina rijeke Jadar-okuka rijeke Drine, s težištem na desnom krilu i na visovima južno od Vlasenice, i spreči prodor jedinica NOV preko te linije.

Borbenoj grupi »Sjeverozapad«, vojnoupravnog komandanta Jugoistoka (na odsjeku Ljubovija- Rogačica), i 24. bugarskoj diviziji (na odsjeku Rogačica, isključno, - Višegrad) - da spriječe proboj snaga NOV preko Drine u Srbiju.

U korpusnu rezervu određeni su izviđački bataljon 1. brdske divizije u rejonu Rogatice, izviđački bataljon 7. SS divizije u rejonu Gromila i 92. grenadirski motorizovani puk raspoređen u Han-Pijesku i Vlasenici.

Korpusna artiljerijska grupa je postavljena na vatrene položaje u rejonu Gromile i imala je zadatak da podržava lijevo krilo 7. SS divizije i odbranu desnog krila 369. divizije. Osim toga, artiljerija bugarske 24. divizije trebalo je da podržava nastupanje desnog krila 1. brdske divizije.

svakoj od potčinjenih jedinica komandant 5. SS korpusa je precizirao zadatke i način njihovog izvršavanja. Na kraju zapovijesti posebno je naglasio: »U toku ovog napada ne radi se o brzini i osvajanju terena, već o planskom i temeljitom okruženju i potiskivanju neprijatelja. Spoljna krila napadnih grupa treba dublje ešelonirati. Rezerve treba tako postaviti da su u mogućnosti da protivnapadima odbace neprijatelja koji bi pokušao proboj, odnosno da su u stanju da ga unište. Unutrašnja krila divizije i borbenih grupa treba da obezbijede uzajamnu vatrenu podršku teškog naoružanja«. Grupama za zaprečavanje je istaknuto da svoje zadatke izvršavaju odbranom, da nije dozvoljeno nikakvo povlačenje njihovih jedinica, da rezerve treba da postavie pozadi pravaca na kojima se očekuje proboj jedinica NOV, da su u stanju odmah da intervenišu i da pokretne oklopne dijelove treba odmah da prebace u rejone u kojima se uspostavlja zaprečna linija.⁷³⁾

73) Zbornik NOR, XII/3, dok. br. 173.

Kako se iz te zapovijesti vidi, glavne snage zaprečnih grupa nalazile su se duž drumu od Vlasenice do Sokoca, sa težištem na desnom krilu kod borbene grupe 187. rezervne divizije i kod Žljebova kod borbene grupe 369. divizije. Osim toga, na odsjeku koji je branila 187. divizija raspoređena je glavnina korpusne rezerve - 92. motorizovani grenadirski puk, čiji su štab i jedan bataljon bili u rejonu Han-Pijeska, a jedan bataljon u Vlasenici.⁷⁴⁾

Neprijatelj je imao pet dana za organizovanje odbrane na zaprečnoj liniji. S obzirom na vremenske uslove (snijeg i temperatura ispod nule), duž drumu je zaposjeo sela (prvenstveno ona koja do tada nisu bila popaljena) i topografske objekte s kojima je mogao kontrolisati puteve (uglavnom konjske i pješачke staze), koji su sa prostorijske južno od drumu Sokolac - Vlasenica izvodila na njega. Na tim mjestima je izgradio pješачke zaklone, a mjestimično i bunkere. Iako je upotrebio jake snage za posjedanje tzv. zaprečne linije, između njegovih uporišta i otpornih tačaka ostali su međuprostori. Njih je kontrolisao motorizovanim dijelovima, ojačanim tenkovima i oklopnim automobilima, koji su povremeno krstarili drumom.

Štab 27. divizije nije ispuštao iz vida situaciju na drumu Vlasenica - Sokolac ni u danima kada je glavnina divizije bila orijentisana ka Rogatici i Višegradu. On je zapazio (11. decembra) »jače neprijateljsko kretanje cestom Sokolac - Han-Pijesak«, a imao je i podatke da se na drumu nalaze »tri njemačka bataljona koja su trebala da zatvore prolaz preko komunikacije i omoguće nabijanje naših jedinica na rijeku Drinu«. ⁷⁵⁾ Dobro je uočio da je neprijateljeva odbrana na drumu i u njegovom zahvatu organizovana po grupnom sistemu i da u njoj postoji više međuprostora kroz koje se jedinice mogu provući bez velikih teškoća, naročito noću.

U duhu takve procjene, štab 27. divizije razvio je svoje jedinice na širokom frontu i postavio im zadatak da prelad drumu izvrše noću 13/14. decembra na više mjesta u bataljonskim kolonama.⁷⁶⁾

Desnokrilna, 17. majevička brigada naišla je na Kraljevom (danas: Partizanskom) polju najake neprijateljeve snage. Njena je glavnina, poslije dvočasovne borbe, razbila Nijemce, nanijela im gubitke, zaplijenila nešto municije i druge opreme i prebacila se preko drumu a probila kroz neprijateljev raspored uz

74) Isto.

75) Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 21.

76) U izvještaju štaba 27. divizije štabu 3. korpusa navodi se daje prelaz izvršen 12/13. decembra. (Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183).

sopstvene gubitke od 10 mrtvih, 27 ranjenih (među njimaje bio i komandant brigade, Veljko Lukić Kurjak) i 3 nestala borca. Od naoružanja je izgubljen minobacač, jedan puškomitraljez i cijev pt topa.

Međutim, njen 2. bataljon nije uspio da se probije iz obru-ča. On će to učiniti dva dana kasnije sa jedinicama 5. krajiške divizije, ali neće krenuti u sastav svoje brigade nego ka Maje-
vici, pa će ga kod sebe zadržati štab 3. korpusa.⁷⁷¹

U sredini divizijskog borbenog poretka bila je 2. krajiška brigada i s njom Divizijska bolnica i štab divizije s prištapskim jedinicama. Prelaz je izvršen tokom noći 13/14. decembra između Han-Pijeska i Žljebova u tri kolone: jedna je drum prešla bez borbe, druga je bila već prešla drum, ali je na njenu zasjedu naletjelo jedno njemačko odeljenje (oklopni automobil i dva kamiona), koje je zasjeda razbila, uništivši vozila. Treća kolona (4. bataljon) naišla je na svom mjestu prelaza, kod sela Podomar, na neprijatelja. Poslije nekoliko pokušaja i gubitaka od 3 mrtva, 7 nestalih i 5 ranjenih, bataljon je te noći odustao od proboja i povukao se u polazni rejon. Dva dana kasnije i on se prebacio sa jedinicama 5. divizije preko druma i uputio u sastav svoje brigade.⁷⁸¹

Na lijevom krilu, Romanijski odred je, takođe bez borbe, prešao drum na pravcu druge kolone 2. krajiške brigade.⁷⁹¹

Tako se, 14. decembra, 27. divizija našla van neprijateljevog okruženja, zapadno od druma Vlasenica - Sokolac. Narednog dana se razmjestila na prostorijsi sela Knežina, Kruševci i Medojevići.⁸⁰¹ Time je dugo pripremana ofanziva, od koje je neprijatelj očekivao velike vojne i političke rezultate, i u kojoj je zbog toga upotrebio tako jake snage, u osnovi bila pun promašaj, pogotovo što će se i 5. divizija istina, pod znatno težim uslovima i okolnostima od 27. divizije naći van nje. tjačkog obru-ča. Dakle, ni jednoj od divizija pod komandom 3. korpusa neprijatelj nije uspio nametnuti borbu u okruženju i prisiliti ih da prihvate udar njegovih mnogostruko nadmoćnijih snaga. Taj krupni uspjeh došao je kao posljedica dobrog rada i štaba kor-

77) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183, IV/21, cit. dok. br. 21 i Jeremija Perić Ješo, cit. čl. Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 323. Isti autor u cit. čl. u knjizi Sedamnaesta majevička NOU brigada, str. 40, navodi da je dio boraca iz tog bataljona prešao u 15. majevičku brigadu a da su kasnije od preostalog dijela popunjeni 1. i 3. bataljoni 17. majevičke brigade.

78) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 94 i Dušan Uzelać, cit. čl. Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, n. dj., str. 366.

79) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 21.

80) Isto.

pusa i štabova divizija i štabova brigada i nižih jedinica 17. i 27. divizije i, naravno, 5. divizije.

Ali, ipak, 27. divizija je iz operacije »Kugelblic« izišla oslabljena. U vremenu od 6. do 14. decembra nije imala značajnijih borbi ni gubitaka, izuzev 17. majevičke brigade i 4. bataljona 2. krajiške brigade prilikom proboja preko drumu. Međutim, vanredne teškoće koje je donijela neprijateljeva ofanziva izazvale su kolebanje kod dijela boraca, pa čak i kod štaba pomenutog bataljona 17. majevičke brigade. On je, kako je opisano, proboj iz obruča izvršio sa jedinicama 5. divizije. S njim je bio i politički komesar brigade koji je, u toku izvlačenja, s bataljonom izgubio vezu. Umjesto da krene u sastav svoje brigade, štab bataljona poveo gaje ka Majevidici. Samovoljno izdvajanje tog bataljona znatno je umanjilo udarnu snagu 17. majevičke brigade.⁸¹ Još teže posljedice je imala njemačka ofanziva po Romanijski odred. Iz njegovih jedinica dezertiralo je 290 boraca, odnijevši sobom 176 pušaka. Njih je pokolebala neprijateljeva sila, stalna bombardovanja i velike teškoće s kojima su se suočili u uslovima oštre zime i dubokog snijega. Trenutno su izgubili uvjerenje u mogućnost uspješne borbe protiv toliko jakog neprijatelja; većina tih boraca mislila je da će se u poznatim planinskim vrletima, oko svojih sela, moći prikriti dok protutnji ofanziva. To dezerterstvo je prepolovilo Odred, ali nije - kako će se kasnije vidjeti - uzdrimalo moralno-političko stanje njegovih prorijeđenih jedinica i njihovu spremnost za odlučnu borbu. Treba, takođe, istaći i to da su tokom neprijateljeve operacije u jedinice Romanijskog partizanskog odreda stupila 62 nova borca (među njima 11 drugarica).⁸²

Pošto se noću 15/16. decembra i 5. divizija probila iz neprijateljevog obruča i uputila prema Kladnju, koji su držale jedinice 17. divizije,⁸³ štab 27. divizije riješio je da ostvari svoju raniju zamisao o napadu na neprijatelja u rejonu Vareša i Breze. Iako su jedinice divizije bile izmorene u prethodnim borbama i marševima, težio je da se Divizija što prije približi toj prostoriji kako bi iznenadio neprijatelja. Ne čekajući dva zaostala

81) Isto i IV/20, cit. dok. br. 183.

82) Isto, i ACK SK BiH, f Obi. kom ist. Bos., izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Romaniju Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 10. 1. 1944, br. reg. 91/2.

83) U svom operacijskom dnevniku štab 5. divizije navodi daje »... 27. divizija u toku noći, ne obavještavajući nas, izvršila prebacivanje preko ceste Han-Pijesak - Sokolac« (Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 181). Međutim, štab 27. divizije u izvještaju štabu 3. korpusa, 31. 12. 1943, piše: »... Po dolasku V divizije mi smo zajednički... donijeli odluku daje potrebno što brže prebacivanje obiju divizija preko drumu«. (Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183).

bataljona (4/2. krajiške i 2/17. majevičke brigade), 17. decembra je donio odluku da 2. krajiška brigada, pod čijom je komandom stavio Italijanski bataljon, sa Romanijskim odredom napadne neprijatelja u Brezi, ovlada tim mjestima, poruši rudnička postrojenja, a da 17. majevička brigada obezbjeđuje napad od Vareša i štiti Divizijsku bolnicu. Poslije zauzimanja Breze bilo je predviđeno da se, po posebnom naređenju, napadne neprijatelj u Varešu.⁸⁴

Organizaciju napada na neprijatelja u Brezi, u kojoj se nalazio bataljon Njemaca sa nešto feldžandarma i domobrana, štab 27. divizije je prepustio štabu 2. krajiške brigade. Taj štab se odlučio da se izvrši koncentričan napad sa svim snagama, a da samo jedan bataljon obezbijedi napad od moguće intervencije neprijatelja iz obližnjih garnizona ili iz Sarajeva.⁸⁵ Kako su jedinice bile znatno udaljene od polaznih rejonu za napad (5 do 7 časova marša), predviđeno je da se u njih prebace u toku dana (18. decembra), da bi, do početka napada, koji je predviđen za 22 časa, mogle prikupiti tačnije podatke o neprijatelju i precizirati pravce napada. Zbog raznih nepredviđenih okolnosti, napad je počeo sa zakašnjenjem od 45 minuta i nije bio istovremen i dobro povezan. Ali, sve jedinice su prodrle u varošicu i potisnule neprijatelja u željezničku stanicu. Borba je vođena sve do pred zoru. Za to vrijeme je oštećena električna centrala. Za rušenje drugih (rudničkih) postrojenja nije bilo vremena. U borbi se istakao Italijanski bataljon. Neprijatelj je imao 20 mrtvih, 24 zarobljena i neutvrđeni broj ranjenih. Naši gubici bili su 8 mrtvih (od njih 2 Italijana), 15 ranjenih (7 Italijana) i 2 nestala. Između ostalog, zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza i mašinki.⁸⁶

Dok je tako u napadu na neprijatelja u Brezi izostao očekivani uspjeh (naročito u pogledu plijena i stupanja radnika u naše jedinice), 17. majevička brigada je zauzimanjem Vareša postigla značajne rezultate. Pošto je u toku 18. decembra stigao u rejon rasporeda Divizije zaostali 4. bataljon 2. krajiške brigade, štab divizije ga je upotrebio za obezbjeđenje Divizijske bolnice, a glavninu 17. majevičke brigade odmah je uputio u napad na neprijatelja u Varešu, u kome se nalazila posada od samo oko 100 milicionera. Poslije kraće borbe njihova glavnina se

84) Zbornik NOR, IV/20, zapovijest štaba 27. divizije od 17. 12. 1943, dok. br. 92, i AVJJ, K. 1111, cit. br. reg. 12/35-2.

85) Isto, zapovijest štaba 2. krajiške brigade od 18. 12. 1943, dok. br. 101.

86) Isto, cit. dok. br. 183, IV/21, izvještaj štaba 2. krajiške brigade štabu 27. divizije, i 1. 1. 1944, dok. br. 5. i AVJJ, K. 1111, cit. br. reg. 12/35 i 36-2.

povukla prema Olovu. Zarobljeno ih je 25, a zaplijenjen je minobacač, 2 puškomitraljeza i velika količina hrane (1.800 kg šećera, 4.000 kg brašna, oko 10.000 kg kukuruza i znatne količine drugih namirnica).⁸⁷⁾

Taj plijen, naročito u hrani, bio je od nemalog značaja za jedinice 27. divizije u narednim danima kada će one biti suočene sa velikim naporima u teškim zimskim uslovima na planinskom zemljištu.

Poslije napada na neprijatelja u Brezi i oslobođenja Vareša, 27. divizija ostala je na prostoru na koji je izbila pred te napade. Manji dio snaga je upotrijebljen za sprečavanje prodora neprijatelja iz Breze ka Varešu, a glavnina se odmarala i sredi-vala; jedino su pozadinski dijelovi jedinica imali pune ruke posla oko izvlačenja plijena iz Vareša.

Već 19. decembra štab divizije je dobio od štaba 3. korpusa depešu u kojoj je, između ostalog, stajalo daje neprijatelj ušao u Kladanj i Olovo, da pazi da ih ne nabaci na Bosnu, da Nijemci nadiru ka Varešu i da orijentacija 27. divizije treba da bude prema Jahorini.⁸⁸⁾ Bilo je to obavještenje o početku nove njemačke operacije protiv jedinica 3. korpusa. Dobivši novi zadatak, štab 27. divizije je cijenio da se prodor prema Jahorini ne može izvršiti preko Romanije, jer mu je bilo poznato da neprijatelj ima jake snage na drumu Sarajevo - Vlasenica, pa je razmatrao mogućnost da se taj prodor izvrši prebacivanjem Divizije preko rijeke Bosne i pokretom preko planine Igmana. Na tu orijentaciju uticali su i podaci koji su u štab divizije donijeli Zvonko Grakalić, obavještajni oficir, i Mitar Minić, komandant Romanijskog odreda. Oni su zapazili izbijanje 1. rezervnog lovačkog puka na liniji Kamenica - Čevljanovići u pozadinu rasporeda 27. divizije. U vedroj zimskoj noći sve nebo na istoku bilo je obasjano blještavim sjajem raketa koje je izbacivao neprijatelj. Zato je i odlučeno da se krene na zapad, ka rijeci Bosni.⁸⁹⁾ Prepostavljao je da će tim manevrom iznenaditi neprijatelja i izbiti u određeni rejon bez susreta sa jačim neprijateljevim snagama. Pri tome je očekivao da će imati dovoljno vremena da pripremi i prikupi svoje snage za taj manevar. Već sutradan (21. decembar) pomjerio je 2. krajišku brigadu u rejon Kraljeva Sutjeska, Poljani, Kračići i Striževo; Romanijski odred i Divizijsku bolni-

87) isto.

88) AVII, K. 1111, cit. br reg. 12/35-2 i Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 180, str. 584.

89) Isto, cit. dok. br. 112 i 183 i IV/21, cit. dok. br. 5, i Saopštenje general-pukovnika Rudolfa Petovara, tada načelnika štaba 27. divizije, dato autoru decembra 1982.

cu - u selo Planinicu, a sam se prebacio u selo Slavin. Jedino je 17. majevička brigada ostala u Varešu sa zadatkom da obezbijedi evakuaciju preostalog dijela plijena.⁹⁰ Narednog dana i nju je uputio u selo Borovicu (odakle je trebalo da ispita situaciju u dolini Krivaje i u rejonu sela Vukanovića), a Romanijski odred i Divizijsku bolnicu u rejonu sela Mijakovići, Dragovići i Kolakovići.⁹¹ Time se 27. divizija prikupila na 10-15 km od rijeke Bosne, kojoj je bila najbliža 2. krajiška brigada. Iz tog rejona forsiranje Bosne moglo se izvršiti na nekoliko mjesta između Kaknja i Visokog.

Međutim, do tog dana se situacija u kojoj je bila 27. divizija bitno izmijenila. Napad na Brezu i, naročito, gubljenje Vareša bili su težak udarac za neprijatelja. Još u oktobru je 17. divizija bila oslobodila Vareš i temeljito porušila tamošnje visoke peći i postrojenja u rudniku gvozdene rude. Zbog toga su čeličana i valjaonica u Zenici morale obustaviti proizvodnju, što je uticalo da se proizvodnja artiljerijske municije u toj željezari svede na sasvim ograničene zalihe čelika. Nijemci su u novembru preduzeli hitne mjere da Željezaru u Varešu ponovo stave u pogon.⁹² Ponovnim zauzimanjem Vareša od 27. divizije, ti radovi su prekinuti i neprijatelj se plašio da se obim razaranja još ne poveća. Zato je brzo intervenisao prema tom industrijskom centru. Kako pri ruci nije imao jačih snaga, u početku je reagovao s najbližim jedinicama i žestokim bombardovanjem njegove avijacije kojom su bile pogođene sve jedinice 27. divizije. U toku 20. i 21. decembra dijelovi 2. krajiške brigade su imale lakše borbe sa neprijateljevim jedinicama koje su se aktivirale od Breze prema Varešu. Za to vrijeme je neprijateljevo komandovanje prikupilo jače snage u rejonu Breze (između ostalih i jedan bataljon iz 7. SS divizije), koje su do pred kraj 22. decembra bez borbe prodrle u Vareš, pošto se 27. divizija pomjerila preko kanjonske doline rječice Stavnje.

4. U novom okruženju i proboj iz njega

Komanda 2. oklopne armije cijenila je da je operacija »Kugelblic« uspješno okončana »oslobodenjem istočne Bosne od Titovih snaga«, pa je 18. decembra uputila komandi 5. SS korpusa direktivu «... da uporno i energično goni protivnika koji

90) Isto.

91) Zbornik NOR, IV/20, dok. br. 122.

92) Isto, XII/3, izvještaj njemačkog vojnoprivrednog oficira od 15. 11. 1943, dok. br. 165.

se izvlači iz istočne Bosne prema zapadu«, a da poslije toga razbije grupacije Narodnooslobodilačke vojske na prostoriji Jajce, zapadno od Travnika, Gornji Vakuf, sjeverno od Šujice - Glamoč. Takvom formulacijom opštih ciljeva nove operacije, kojoj su dali tajni naziv »Šnešturm« (Schnesturm), komanda te njemačke armije je prikrivala neuspjeh protekle operacije u istočnoj Bosni. U tome joj se pridružila i potčinjena komanda 5. SS korpusa kada je formulirala svoju zapovijest za operaciju. To svjesno prikrivanje neuspjeha lako se vidi iz toga kako su definisani zadaci jedinica koji se po postavljenim ciljevima, gotovo svi nalaze na teritoriji istočne Bosne.⁹³¹

I komanda 5. SS korpusa izdala je takođe 18. decembra zapovijest za operaciju »Šnešturm«. U njoj se izvjesni detalji razlikuju od stavova koji su dati u direktivi komande 2. oklopne armije. Kako ta odstupanja nisu bitna za sagledavanje borbenih dejstava koja je tokom te neprijateljeve operacije izvodila 27. divizija, ona se neće dalje pominjati. Isto tako u narednom tekstu neće biti riječi ni o pojedinostima njemačkog poduhvata na prostoriji sjeverno od doline Spreče protiv 16. divizije, jer ta dejstva nisu u neposrednoj taktičkoj vezi sa borbama koje su vodile 5, 17. i 27. divizija.

Komanda 5. SS korpusa identifikovala je u istočnoj Bosni 5, 16, 17. i 27. diviziju NOV. Cijenila je da se glavne snage 27. divizije nalaze u rejonu Olova i južno od njega. Osim toga, imala je podatak da se u istočnoj Bosni nalazi i 12. divizija NOV, što nije bilo tačno. Sve te snage procijenila je na oko 10.000 ljudi. Svoje divizije upozoravala je da treba da računaju sa time da će jedinice NOV pokušati da se provuku između njemačkih napadnih grupa s namjerom da ostanu na prostoriji istočne Bosne. Idejna zamisao operacije je definisana na sljedeći način:

»V SS-brdski armijski korpus napašće ove neprijateljeve snage i najprije će ih odbaciti preko rijeke Bosne u zapadnu Bosnu da bi ih zatim na toj prostoriji uništio«.

Potčinjenim jedinicama dodijeljeni su sljedeći zadaci:

1. brdska divizija 20. decembra prelazi u nastupanje sa prostorije Capardi - Tupanari. Sa svojim jačim desnim krilom dejstvuje duž rijeke Spreče prema Živinicama i do izbijanja na liniju Živinice - Stupari temeljito pročešljava i čisti zemljište, prije svega rejon Šekovića od jedinica NOV i POJ. U daljem nastupanju treba da širokim frontom izbije na liniju Doboj - Zavidovići.

93) Isto, cit dok. br. 178.

7. SS divizija dejstva počinje 18. decembra sa jakim desnim krilom sa prostorije Han-Pijesak - Mrkalji. Narednog dana treba da izbije na liniju Han-Pijesak - Olovo. Tu vrši pregrupisanje, prenoseći težište na lijevo krilo i 22. decembra nastavlja nastupanje na zapad. Poslije izbijanja na liniju Ribnica - Vareš, prodire do rijeke Bosne s jednom pukovskom borbenom grupom i 1. rezervnim lovačkim pukom, a glavne snage upućuje preko Visokog i Kiseljaka u rejon Konjica.

U okviru njenog zadatka je planirano da 1. rezervni lovački puk 19. decembra pređe u nastupanje iz rejona Žljebovi - Košutica i narednog dana izbije na prostoriju Kamenica - Donji Čevljanovići u pozadinu rasporeda 27. divizije.

369. divizije, ojačan 2. kozačkom brigadom, imala je zadatak da ojača postojeća obezbjeđenja željezničke pruge od Sarajeva do Doboja, naročito na poznatim prolazima preko rijeke Bosne, i to tako da važni objekti ne budu oštećeni »u toku očekivanog prelaska preko Bosne od strane neprijatelja«. Planirano je da ona, sa svojim napadnim grupama i sa posadama koje su se od ranije nalazile u uporištima u dolini Bosne, sadejstvuje divizijama koje su nastupale sa istoka u uništavanju jedinica NOV kada se budu probijale preko rijeke Bosne.

Na kraju zapovijesti, komandant 5. SS korpusa je ukazao na to kako treba da se izvode borbena dejstva:

»Osnovno je načelo slijedeće:

Neprijatelj treba tako dugo iznurivati dok se ne primora da stupi u otvorenu borbu ili dok ga se potpuno ne iscrpi.

Divizije treba da obezbijede takvo ešeloniranje svojih snaga na krilima i mjesta rezervi pozadi krila da se spreči proboj neprijatelja i da (mogu da) pripreme obuhvatna dejstva.

Nije planirano stvaranje obruča. Međutim, sve starješine moraju da teže obuhvatu neprijatelja i da odmah podrže borbena dejstva susjeda udarima u bokove i pozadinu neprijateljevih snaga koje se nalaze ispred susjeda«.⁹⁴

Prema tim njemačkim planovima, 27. divizija se našla u zoni nastupanja 7. SS divizije, s čijim je dijelovima došla u dodir u toku 22. decembra, kad su oni prodrli u Vareš. U toku tog dana je štab 27. divizije dobio dvije depeše od štaba 3. korpusa. U njima mu je obraćena pažnja na to da bude oprezan od Olova, javljeno - da se 5. divizija povlači dolinom Krivaje, i naredeno - da u slučaju jačeg pritiska neprijatelja 27. divizija ni u kom slučaju ne smije da se probije ka Konjuh-planini, već da se orijentiše prema Romaniji i Jahorini. Insistirajući na pokretu u

94) Isto, dok. br. 179.

tom pravcu, štab 3. korpusa je obavijestio štab 27. divizije da Vrhovni štab NOV i POJ traži da se ispita mogućnost da se 27. divizija prebaci na prostoriju Sokolac - Prača - Jahorina.⁹⁵ Ali, tada je 27. divizija već bila pomjerena u rejon zapadno od Vareša, što je otežalo realizaciju tog zahtjeva. Neprijatelj je u međuvremenu posjeo liniju Breza - Vareš i štab 27. divizije je smatrao da više ne postoje mogućnosti za vraćanje preko te linije, i to ne toliko zbog neprijateljevih snaga koliko zbog teškog, kanjonskog karaktera doline riječice Stavnje koja je, u zimskim uslovima, bila gotovo nesavladiva prepreka za Divizijsku bolnicu i pozadinske jedinice. Tada se 27. divizija našla na prostoriju na Koju se ispred 7. SS divizije povlačila 5. krajiška divizija o čijim pokretima i namjerama štab 27. divizije nije imao obavještenja.⁹⁶

Pripremajući jedinice za proboj, štab 27. divizije ih je u toku narednog dana bolje prikupio i, pomjeranjem dijelova 2. krajiške brigade, još bolje zatvorio pravac od Vareša.⁹⁷ On je, izgleda, prethodnog dana (uveče 22. decembra) saznao da se na prostoriji sela Borovica, Pogari i Vijaka nalaze jedinice 5. krajiške divizije i da ih gone jače neprijateljeve snage iz doline Krivaje.⁹⁸ Te vijesti su Dile tačne, ali je ta divizija (bez 4. brigade, koja je ostala u dolini Krivaje, kod sela Ribnica) noću 22/23. decembra krenula ka selu Manjinom Vrh s namjerom da se preko rijeke Krivaje probije u pozadinu neprijatelja. Ali, kada je utvrdila da se u dolini Krivaje nalaze jake njemačke snage, vratila se nazad u selo Borovnicu (gdje je bila 17. majevička brigada) i u Vukanoviće.⁹⁹ Tako su se na prostoriji zapadno od Vareša srele glavnine 5. i 27. divizije. Neprijatelj je cio dan avijacijom izviđao i u nekoliko mahova bombardovao njihov raspored, naročito u Borovici, gdje su Nijemci imali svog prikrivenog obavještajca sa radio-stanicom.

Štab 27. divizije sastao se, uveče 23/24. decembra, sa komandantom 5. divizije, potpukovnikom Milutinom Moračom.¹⁰⁰ Zajednički je analizirana situacija u kojoj su se našle

95) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 180, str. 585.

96) Saopštenje general-pukovnika Rudolfa Petovara, dato autoru februara 1979. godine, vidi o tome i Milutin Morača, cit. dj, str. 162.

97) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5.

98) Isto, IV/20, cit. dok. br. 183.

99) Isto, cit. dok. br. 181.

100) Jeremija Perić Ješo, cit. čl. n. d, str. 322.

101) U izvještaju štaba 27. divizije štabu 3. korpusa (Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183) kaže se daje taj sastanak održan noću 22/23. decembra. U operacijskom dnevniku štabu 5. divizije taj događaj nije zabilježen. Milutin Morača (cit. dj, str. 162) navodi daje taj sastanak održan u prvi sumrak 23. decembra. U operacijskom dnevniku štaba 27 divizije zabilježeno je daje sastanak održan 23. decembra (AVJJK. 1111, cit. br. reg. 12/37/2).

obje divizije. Zaključeno je daje najvažniji zadatak da se što prije izvrši proboj iz okruženja. Razmatrana je mogućnost da se to učini preko linije Vareš - selo Duboštica, ali se došlo »... do ključka da to nije moguće izvršiti zbog vrlo teškog terena, pre-mora jedinica i bolnice, koje se nalaze u našem sastavu. Done-sena je zajednička odluka da krenem(o) prema planini Zvijezdi u dvije kolone, i to: naša divizija (27. divizija, prim. A. Đ.) prav-cem Borovica - Ravna Planina - Stojčići - Vijaka - Zvijezda, a 5. divizija pravcem Borovica - Ravna Planina - Ribnica - i oda-vde ili prema 17. diviziji na Ozren ili ponovo preko Krivaje za nama«.¹⁰²

U to vrijeme neprijatelj je na području doline Krivaje, od Konjuha i Zvijezde-planine, na istoku, pa do doline rijeke Bos-ne, od Maglaja do Zenice, na zapadu, uspostavio operativno okruženje u kome se našao gotovo cio 3. korpus i 5. divizija NOVJ. Iako je štab 3. korpusa uporno nastojao da spreči grupisanje svojih snaga na ograničenim prostorijama, sticajem raznih okolnosti (od kojih su najvažnije bile mogućnost neprijatelja da brzo prevozi svoje snage i povoljan operativni raspored ost-varen na završetku operacije »Kugelblic«), to se ipak desilo. Ali, štab korpusa odmah je uočio da neprijatelj zbija snage NOVJ u dolinu Krivaje, pa je insistirao na tome da se one što prije iz-vuku iz operativnog okruženja. Upravo 23. i 24. decembra su sve jedinice NOVJ počinjale pokrete s ciljem da se što prije nađu u pozadini neprijatelja. Ti pokreti su bili koordinirani u onoj mjeri koliko su se uočile namjere neprijatelja i poznavao raspored njegovih snaga. Uglavnom, ostavljena je puna inicija-tiva štabovima divizije i brigada da pokrete i proboje izvode sa-obrazno situaciju u kojoj će se nalaziti.

Štab 3. korpusa uputio se sa dvije brigade (15. i 16) 17. di-vizije i njenim i svojim pozadinskim dijelovima sa Ozrena pre-ko Krivaje ka Varešu; glavnina te divizije (6. istočnobosanska, 18. hrvatska i 1. južnomoravska brigada) dobila je zadatak da se sa Ozrena probije preko Konjuh-planine za Birač,¹⁰³ u dolini Krivaje bilaje u okruženju 4. brigade 5. krajiške divizije i proboj je vršila samostalno u pravcu kojim će narednog dana krenuti njena divizija; u početku su 5. i 27. divizija kretale gotovo u sus-ret onoj koloni u kojoj je bio štab 3. korpusa.

U isto vrijeme su i glavne snage neprijatelja (1. brdska i di-jelovi 7. SS divizija) kretale u više napadnih kolona (obično u jačini ojačanog bataljona) u operativni raspored jedinica NOVJ

102) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183.

103) Gligo Mandić, cit. dj, str. 95-107.

koje su se našle u okruženju. Neprijatelj je time težio da ih pri-
sili da prihvate borbu sa njegovim nadmoćnijim snagama i da
tako ostvari postavljene ciljeve. S obzirom na gustinu obostra-
nog rasporeda, ta taktika 5. SS korpusa dovela je do više sus-
retnih borbi i bojeva, napada u bokove i pozadinu i neprijate-
ljevih i naših jedinica i do izvanredno velikih obostranih napre-
zanja.¹⁰⁴¹

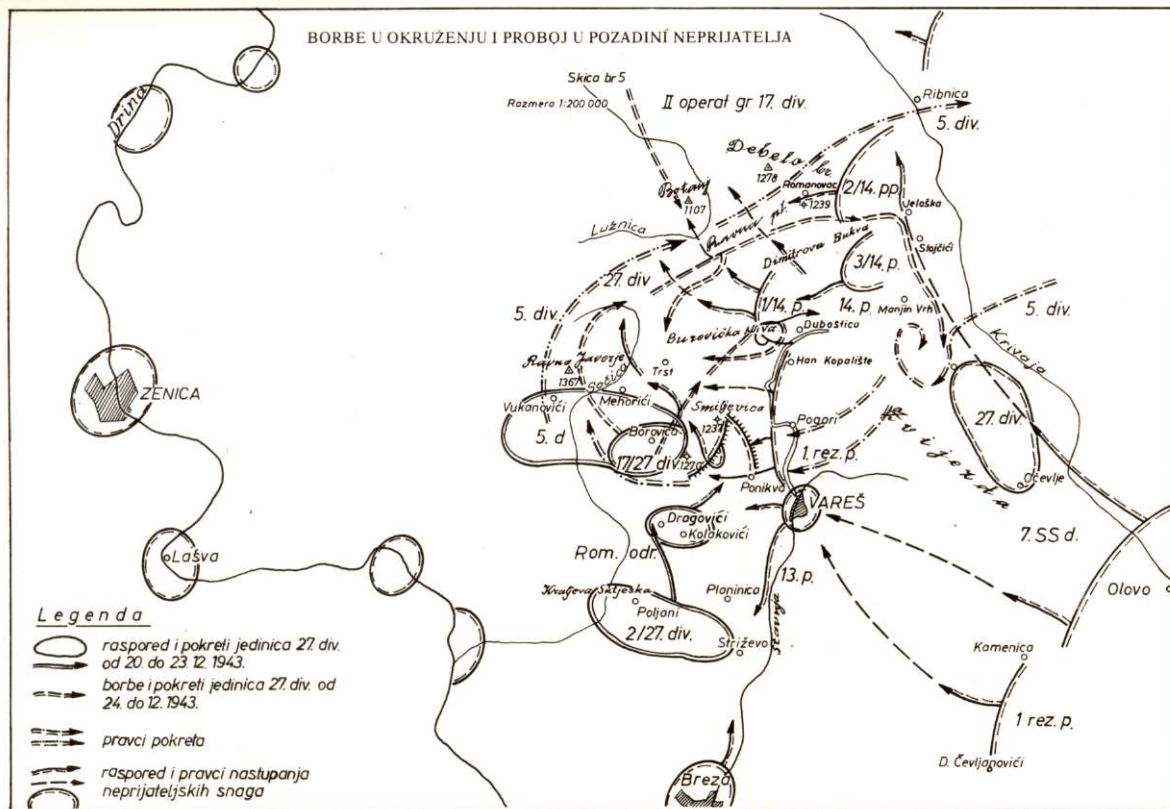
Pokreti i borbe su se vodile po dubokom snijegu, na jako
ispresijecanom planinskom zemljištu, nadmorske visine do
1450 metara, po zimskim mećavama i hladnoći koja je noću pa-
dala i do -20°C. Pored izrazito brojne i još veće tehničke nad-
moćnosti, neprijatelj je imao još jednu značajnu prednost: de-
šifrovao je poruke (obavještenja, naređenja i sl.) štabova 3. kor-
pusa i divizija koji su bili u njegovoj radio-mreži i tako tačno
znao sve naše namjere, pravce kretanja jedinica, njihovu dislo-
kaciju i dr.¹⁰⁵⁾ Upravo pred proboj, 23. decembra prislužna služ-
ba Komande njemačke 2. oklopne armije uhvatila je depešu
štaba 27. divizije u kojoj se izvještava daje namjera Divizije da
se preko rijeke Bosne prebaci na Jahorinu. Ali, tog dana pokva-
rila se radio-stanica štaba 27. divizije. Kako se raspoloživim
sredstvima kvar nije mogao otkloniti, veza između štabova 27.
divizije i 3. korpusa je prekinuta, pa je taj slučajni kvar lišio nje-
mačko komandovanje uvida u namjere štaba 27. divizije.¹⁰⁶¹

Da bi se obezbijedilo nesmetano izvlačenje glavnine 27. i 5.
divizije iz okruženja, koje je zamišljeno da se izvrši u obliku ve-
likog polukruga, (da bi se zaobišla neprijateljevo desno krilo),
bilo je neophodno zadržati neprijatelja koji je zaposio drum od
Vareša do sela Dubošnice i privremeno organizovao odbranu
dostignute linije kod sela Pogari, Han-Kopališta, Dubošnice i
Borovičkih Njiva. Zbog toga je dogovoreno da taj zadatak izvr-
še jedinice 27. divizije, jer su bile odmornije. Romanijskom
NOP odredu dat je zadatak da sa 1. bataljonom vrši demonstra-
tivni napad prema Varešu a sa 3. bataljonom prema selu Pogari
i da na liniji sela Semizova Ponikva - Smiljevica (trig. 1237)
sprečava prodor neprijatelja u raspored naših jedinica, a 2. kra-
jiškoj brigadi da odbaci njemačke snage koje su zaposjele Bo-
rovičke Njive. Za to vrijeme trebalo je da ostale jedinice 27. di-

104) Šire o tim borbama vidi: Uroš Kostić, Operacije »Kugelblic« i »Šneš-
turm«, Vojnoistorijski glasnik, 4, 1957, str. 86-97.

105) Dušan Uzelac, cit. čl. Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u de-
cembru 1943, n. d. str. 369. Podatke o tome objavio je i Slavko Odić, u članku
»Nijemci su otkrili našu šifru za vezu sa jedinicama«, Politika 22. i 23. 4. 1980.

106) Zbornik NOR., IV/20, cit. dok. br. 183, i AVII, mikroteka, NAV-N-T-
313 196/7456796.

Probaj iz okruženja kod Vareša, decembar 1943.

vizije i glavnina 5. divizije krenu ka Ravan-planini. Bilo je predviđeno da se pokret izvrši u dvije kolone: *desna* u sastavu: 17. majevička brigada sa bolnicom 27. divizije i 1. krajiška brigada iz rejona sela Vukanovići preko Duge Pale, Tisove Glave i Stranskog Luga, a *lijeva* kolona: 10. brigada i bolnica 5. divizije, takođe, iz Vukanovića, trebalo je da se preko Crnog vrha i Draškovca prebace ka Ravan-planini.¹⁰⁷⁾

Oba štaba divizije su uočile svu složenost situacije u kojoj su se našle njihove jedinice. Zato su i ovog puta riješile da se o tome upozna cio komandni i borački sastav. U zapovijesti za napad na neprijatelja u rejonu Borovičkih Njiva, štab 2. krajiške brigade je, između ostalog, istakao i sljedeće:

»Vojnička situacija u kojoj se sada nalazi naša divizija je prilično ozbiljna. Njen dalji razvoj mogao bi biti još nepovoljniji radi čega je potrebno da sada ovim napadom razbijemo neprijatelja i onemogućimo njegove planove i namjere. Svi naši rukovodioci treba pravilno da shvate situaciju ne preuveličavajući opasnost, a i ne potcjenjujući neprijatelja, te da daju sve od sebe da bi se ovaj zadatak izvršio. Naši borci treba da budu pravilno obaviješteni da bi i oni založili svoje snage u izvršenju ovoga zadatka«.

»Politkomesari i zamjenici politkomesara moraju biti neumorni u stvaranju borbenog elana kod boraca, kao i kod rukovodilaca«.

»Zamjenici politkomesara obavezno će po svojoj liniji (preko organizacija KPJ i SKOJ-a, prim. A. Đ.) ovaj zadatak postaviti, tražeći od svih da daju sve od sebe da bi se postavljeni zadatak što prije izvršio, te otklonile opasne posljedice koje u slučaju neizvršenja zadatka mogu da nastupe«.¹⁰⁸⁾

Proboj 5. i 27. divizije (skica br. 5) nije se vršio prema utvrđenom planu. Svaka od njih se probijala iz okruženja samostalno, bez međusobnog sadejstva. Međutim, kako su se obje nalazile u neposrednoj blizini, to su borbe njihovih brigada imale neposredni uticaj ne samo na rad i borbene rezultate tih divizija nego i dijela 17. divizije s kojim je išao štab 3. korpusa. U proboj je prva krenula 5. divizija. Ona je to mogla učiniti jer njena glavnina, 24. decembra, nije bila u neposrednom dodiru sa neprijateljem.¹⁰⁹⁾

107) Isto, zapovijest štaba 2. krajiške brigade od 24. 12. 1943, dok. br. 130. i cit. do br. 181, Milutin Morača, cit. di, str. 162, i AVJJK. 1111, cit. br. ree. 12/38-2.

108) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 130.

109) Milutin Morača, cit. dj, str. 162-3.

Neprijatelj je tog dana produžio naročito jak napad na Romanijski NOP odred, koji se nalazio u odbrani na liniji sela Semizova Ponikva - Smiljevica (trig. 1237), 2 do 5 kilometara vazdušne linije sjeverozapadno od Vareša. I pored snažnog otpora jedinica Odreda, Nijemci su prije pada mraka 23. decembra ovladali Semizovom Ponikvom. Odred je pokušao noćnim napadom 23/24. decembra da povрати izgubljene položaje. Međutim, kada u tome nije uspio, povio je svoje desno krilo i sa grebena iznad sela Borovica (na liniji k. 1113 - Sokolina stijena, k. 1279 - Smiljevica) produžio otpor neprijatelju koji je uporno pokušao da se tu probije u raspored 27. divizije.¹¹⁰

Bilo je predviđeno da se u napadu na njemačke snage u rejonu Borovičkih Njiva i Duboštrice angažuju 2. krajiška brigada (bez 4. bataljona) i Italijanski bataljon. Međutim, zauzimanjem Semizove Ponikve, neprijatelj je došao u situaciju da iz pozadine ozbiljnije ugrozi raspored 27. divizije. Imajući to u vidu, a i značaj napada na neprijatelja u rejonu Borovičkih Njiva, kojim se obezbjeđivao desni bok 5. i 27. divizije, štab 2. krajiške brigade je riješio da u tom napadu angažuje 2. i 4. bataljon, a da svoju glavninu sa Italijanskim bataljonom uputi ka selu Meharići.¹¹¹

Na prostori selo Manjin Vrh i Duboštrica se nalazio 1. bataljon 14. SS puka. Njegova glavnina je bila na položajima između Borovičkih Njiva i Duboštrice.¹¹² Rano izjutra, 24. decembra, došlo je do susretne borbe između dijelova tog bataljona 14. SS puka i prednjih dijelova pomenutih bataljona 2. krajiške brigade. Tokom cijelog dana, sve do 18 časova, vođena je žestoka borba u kojoj su bataljoni 2. krajiške brigade izbacili neprijatelja s nekoliko položaja i uspješno odbili sve njegove pokušaje da ih prisili na povlačenje. U borbi su imali 9 mrtvih i 12 ranjenih, a neprijatelj 7 mrtvih i 24 ranjena (od kojih dva komandira četa).¹¹³ Cijeneći da naše snage imaju namjeru da se probiju preko Borovičkih Njiva ka dolini Krivaje, neprijatelj je u rejon

110) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 130 i 142 i (V/21, cit. dok. br. 5 i 114, i saopštenje general-majora Mitra Minića data autoru februara 1983. god.

111) Isto, IV/21, cit. dok. br. 5.

112) Isto, cit. izvještaj 1/14. SS puka od 7. 1. 1944, dok. br. 179.

113) Štab 2. krajiške brigade je procijenio da je neprijatelj imao 15 mrtvih i veći broj ranjenih, a 1/14. SS puka naše gubitke na 37 poginulih, 12 zarobljenih, 15 prebjeglih, a od plijena je imao 11 pušaka i 1 puškomitraljez (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 5 i 179).

Intenzitet borbe tog dana se donekle vidi i po tome što je 1. bataljon 14. SS puka utrošio 30.000 metaka za pušku, 1.000 metaka za mašinski pištolj, 500 pušanih (tromblonskih) bombi, 200 ručnih bombi i 150 mina za minobacač 50 mm (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 179).

Duboštice hitno uputio 3. bataljon 14. SS puka, a uveče 24/25. decembra 1. bataljon izvukao u pukovsku rezervu."⁴¹

Poslije pada mraka 24. decembra, bataljoni 2. krajiške brigade izvukli su se iz borbe i zanoćili u šumi iznad sela Trst. Njihovom borbom, a i uspješnom odbranom Romanijskog odreda, koji je odbio sve neprijateljeve pokušaje da proдре u Borovicu i ostao na svojim položajima sve do prvih popodnevних časova, stvoreno je vrijeme i neophodna operativna sloboda jedinicama 5. i 27. divizije da se pripreme i krenu u proboj ka Ravnoj planini.¹¹⁵

U toku 24. decembra je 17. majevička brigada sa Divizijskom bolnicom izvršila pokret preko Ravnog Javorja (trig. 1367). S tom kolonom (s kojom se kretao i štab divizije) sastala se glavnina 2. krajiške brigade u potoku Sošica i s njom produžila do potoka Lužnica.¹¹⁶ Tu su jedinice zanoćile na snijegu, uz vatre, a dio težih ranjenika je smješten u nekoliko čobanskih kućica i štala.¹¹⁷ Brigade 5. divizije zanoćile su na Ravnoj planini, u rejonu Romanovca (k. 1239), 7-8 km istočno od 27. divizije."⁸¹

Cijelu noć je padao gust, mokar snijeg. Rejon na kom se nalazila 27. divizija bio je pokriven izmaglicom koja je smanjila vidljivost. U dolini potoka Lužnica štab 27. divizije riješio je da se izjutra, 25. decembra, nastavi pokret preko Ravne planine i dalje prema ranijoj zamisli. Odlučio je da na čelu kolone bude glavnina 2. krajiške brigade, a za njom da se kreću u jednoj koloni Italijanski bataljon, štab divizije i prištapski dijelovi i jedinice, Divizijska bolnica i u zaštitnici 17. majevička brigada; Romanijski odred, koji je zanoćio u potoku Sošica i s kojim nije bilo veze, trebalo je da bude desna pobočnica glavne kolone. Očekivalo se da će i dva bataljona 2. krajiške brigade, koji su zakonačili iznad sela Trst, uskoro dostići divizijsku kolonu."⁹¹ Celo divizijske kolone krenulo je u 2 časa 25. decembra. Poslije dvočasovnog marša, u kome se nije mnogo odmaklo jer je sni-

114) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 179.

115) AVII, k 1111, cit. br. reg. 12/38-2. Štab 27. divizije navodi da je, zahvaljujući Romanijskom NOP odredu »kao i bataljonima II krajiške brigade, jedinice ove divizije i V divizije mogle su uspješno da izvedu manevar radi probijanja na Ravnoj planini« (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 114).

116) Isto.

117) Dušan Uzelac, cit. čl. Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, n. d, str. 370.

118) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 181, Milutin Morača, cit. dj, str. 163.

119) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5, i 114 i saopštenje general-pukovnika Rudolfa Petovara i general-majora Mitra Minića, dato autoru decembra 1982, odnosno februara 1983. godine.

jeg bio dubok, kolona je zaustavljena dat je zastanak da se sačekaju Romanijski odred i bataljoni 2. krajiške brigade. Dok su kuhari pripremali topli obrok za svoje jedinice, štab divizije održao je sastanak sa štabovima brigada i Romanijskog odreda koji je u međuvremenu dostigao glavninu divizije. Pored drugih teškoća, bilo je teško odrediti pravac kretanja. Zbog guste magle nije se moglo orijentisati po karti, a vodiča nije bilo. Štab divizije se bojao da se kolona ne zaglavi u nekom potoku. Težio je da se uputi grebenom, jer je to bilo taktički svrsishodnije. U toj neizvjesnosti, dok su članovi štaba razgledali kartu i pokušavali da kroz maglu nazru bilo kakav orijentir, prišao im je Jovan Marijan, iz divizijske intendanture. Kao šumarski inženjer, on je prije rata dobro upoznao zenički kraj i dolinu Krivaje. Kada je čuo o čemu se radi, objasnio je da se greben može pronaći po crvenim znacima na stablima. Držeći se njegovog savjeta, kolona 27. divizije uskoro je našla stazu koja grebenom Ravne planine izvodi na Romanovac. U isto vrijeme se prema tom vrhu kretao i 2. bataljon 14. SS puka čija je glavnina (3. i 1. bataljon) trebalo da u toku dana iz rejona Duboštica izbjije u rejon potoka Lužnica. Očigledno, neprijatelj je pravovremeno otkrio (ili dobro procjenio) pravac kretanja jedinica 27. divizije.¹²⁰ Kada je čelo 2. krajiške brigade oko 14,30 časova izbilo pred Romanovac čelni (1) bataljon susreo se s neprijateljem koji je u tri kolone silazio s Romanovca. Bez okljevanja je prešao u napad i odbacio Nijemce. Ali, oni su se održali na Romanovcu, dominantnom vrhu koji zatvara stazu kojom se u proboj uputila 27. divizija. Sa grebena, kojim vodi ta staza, spuštale su se, okomito u odnosu na pravac kretanja Divizije, strme, šumovite kose čijim je padinama bilo gotovo nemoguće proći bolnicama i pozadinskim jedinicama. Zbog toga je trebalo ovladati Romanovcom i otvoriti put koloni. To je bilo tim potrebnije i hitnije jer je neprijatelj počeo da napada i onaj dio kolone gdje se nalazila Divizijska bolnica u zaštitu 17. majevičke brigade. Zato su odmah iz kolone u borbu uvedeni i ostali bataljoni 2. krajiške brigade. U početku, za kratko vrijeme, komandant Pero Kosorić, politički komesar Pavle Goranin Ilija i načelnik štaba divizije Rudolf Petovar, koji su se nalazili uz čelne jedinice, bili su u dilemi: da li vršiti proboj preko Romanovca ili pak blokirati neprijatelja na njemu, a pokret produžiti ulijevo, preko Dedovog brda. Međutim, imajući u vidu teškoće s kojim će se su-

120) Isto i AVII, k. 1111. cit. br. reg. 12/38-2. U izvještaju 1. bataljona 14. SS puka za 25. 12. 1943. se, između ostalog, kaže: »... III/14. napreduje sporo, stoga se 1/14. u 19,30 čas razmješta u prostoru Ravne pl.« (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 179).

sresti komore i, naročito, bolnice, riješeno je da se proboj izvrši nešto udesno od Romanovca, za što se zalagao i komandant 2. krajiške brigade Dragan Stanić.¹²²

Organizovanje proboja je brzo izvršeno, jer su štab divizije i štab brigade bili neposredno iza streljačkog stroja razvijenih bataljona. U napad na neprijatelja na samom Romanovcu upućena su dva (1. i 3) bataljona. Pod neposrednom komandom zamjenika komandanta brigade Dušana Egića, oni su imali zadatak da ovladaju tim vrhom, a ako u tome ne uspiju, onda da na njemu pouzdano blokiraju neprijatelja. Glavnina brigade je trebalo za to vrijeme da izvrši proboj preko kose koja se od Romanovca spušta ka Dimitrovoj Bukvi. Riješeno je da se kroz stvorenu brešu izvuku sve jedinice 27. divizije, svrstane u jednu kolonu.¹²²⁾

Poslije tročasovne borbe, 2. krajiška brigada je razbila 2. bataljon 14. SS puka i na južnoj kosi Romanovca stvorila otvor kroz koji je krenula divizijska kolona. Njen 1. bataljon bio je ovladao i samim vrhom Romanovca, ali gaje neprijatelj protivnapadom povratio. U borbi su Nijemci imali oko 50 mrtvih, a među plijenom bila je i zapovjest komandanta 7. SS divizije koja je pronađena u pukovskom šatoru.¹²³⁾ I jedinice 2. krajiške brigade su tog dana imale osjetne gubitke: 14 poginulih, 8 nestalih i 31 ranjenog boraca i starješinu.¹²⁴⁾

Dok je 2. krajiška brigada vršila proboj, dio kolone 27. divizije napali su dijelovi 3. i 1. bataljona 14. SS puka koji su, kako

121) U cit. čl. Borbe 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni u decembru 1943, Dušan Uzelac je zabilježio slijedeće o donošenju odluke za proboj preko Romanovca: »Dragan Stanić, komandant Druge krajiške, od početka je bio za proboj preko Romanovca... znao je da skretati s prtine u duboki snijeg i neizvjesnost znači veću opasnost nego od vatre njemačkih šaraca. Zato je on bio čvrsto uvjeren u svoj predlog. Ne probijati novi put po bespuću, kad su Nijemci već napravili tvrdu prtinu. Treba ići njihovom prtinom. Na kraju je saopštio šta misli: 'Ja, Pero, ne bih skretao nikud...'. Pero Kosorić baci još jednom pogled na sekciju, pa reče: 'Dobro, Dragane, kreći'. (Istočna Bosna u NOB-u, str. 372).

122) Isto. Sam napad na neprijatelja na kosi koja se spušta s Romanovca izvršen je tako što su na čelo jurišnih kolona (vodova i četa) istureni puškomitraljezi. Na čelu tih kolona je bio komandni kadar sa članovima KPJ i Skoja.

123) Ta neprijateljeva zapovijest oformljena je na taj način što su na karti ucrtani pravci kretanja i napada i dnevni ciljevi pukova i bataljona te divizije, a u legendi data kratka objašnjenja postavljenih zadataka. Saopštenje Rudolfa Petovara, general-pukovnika JNA, dato autoru februara 1979. godine. Takođe i Dušan Uzelac u cit. čl., n. dj, str. 371, pominje pojedinosti u vezi sa tom zaplijenjenom zapovješću.

124) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5 (O tom uspjehu na Romanovcu, maršal Tito izdao je, 7. 1. 1944. saopštenje za objavljivanje preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Zbornik NOR, 11/11, dok. br. 185.).

je već rečeno, nastupali ka potoku Lužnica. Na čelu tog dijela divizijske kolone je bio Italijanski bataljon (koji se do tada kretao iza 2. krajiške brigade); iza njega su bile prištapske jedinice divizije, hirurška ekipa, Romanijski odred, zatim Divizijska bolnica i u njoj koloni bataljoni 17. majevičke brigade. Kada je neprijatelj napao taj dio kolone, u susret su mu upućeni bataljoni te brigade. Oni su ga zaustavili ali je, i pored toga i povoljnog razvoja borbe kod 2. krajiške brigade, došlo do pometnje, a donekle i do panike kod Italijanskog bataljona, hirurške ekipe i dijela prištapskih jedinica. Borci i stariješine Italijanskog bataljona nisu bili navikli na takve situacije u kojoj su se našli, pa su ostavili bez zaštite prištapske jedinice. Osim toga, ne poznavajući srpskohrvatski jezik, napravili su zbrku u komandovanju i obavještavanju. Poruke koje je upućivao štab divizije (usmenim prenošenjem preko kolone), kada su došle na začelje Italijanskog bataljona, izgubile su smisao, pa je ta veza komandovanja, jedino moguća i efikasna u situaciji u kojoj se nalazila divizija, sasvim zatajila. Pored toga, u samom početku napada teško je ranjen već ranjeni Veljko Lukić Kurjak, komandant 17. majevičke brigade, što je u velikoj mjeri paralisalo štab te brigade koji je, u toj kritičnoj situaciji, ispustio iz ruku komandu nad jedinicama. Sve je to uticalo na to da neprijatelj zarobi hiruršku ekipu, da se divizijska muzika rasprši, radio-ekipa odvoji od kolone (uspjevši, ipak, da sakrije pokvarenu radio-stanicu i da sačuva šifru) i da glavnina 1. i 3. bataljona 17. majevičke brigade, poslije četveročasovne borbe, izbije na Romanovac. Tu je ostala neko vrijeme i onda je preduzela izvlačenje onim pravcem kojim je ta brigada stigla kada se povukla iz Vareša. U tom samostalnom probijanju ti bataljoni su imali 10 mrtvih (među njima su bili Gligor Radvanović Gico, komandant 1, i Jovo Kokanović, politički komesar 3. bataljona), 15 ranjenih i 95 nestalih (od kojih su 60 bili u grupi koja se samovoljno odvojila od tih bataljona i sa Vukašinom Spasojevićem, zamjenikom političkog komesara 1. bataljona, krenula ka Majevidi.¹²⁵¹

Kroz otpor koji je stvorila 2. krajiška brigada u toku noći su bez značajnijih teškoća i posljedica od neprijateljeve vatre s vrha Romanovca prošli Italijanski bataljon, prištapske jedinice divizije, brigadne komore, Divizijska bolnica, štab, bolnica i dijelovi 17. majevičke brigade i Romanijski odred. Na čelu ko-

125) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183, IV/21, cit. dok. br. 114 i Jeremija Perić Ješo cit. čl. u Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 322-3 i cit. čl. u Sedamnaesta majevička NOU brigada, str. 45, i Aco Lukić Kurjače, Proboj na Romanovce, isto d, str. 161-5. i A VII, k. 1111, cit. br. reg. 12/38-2.

lone i dalje je bila 2. krajiška brigada. Vodiča nije bilo i pokret je vršen po kompasu ka selu Jelaške, koje se nalazi oko 6 km vazdušne linije od Romanovca.¹²⁶¹

Na mjestu proboja neprijatelj nije intervenisao. Predveče, 25. decembra, u potok Lužnica izbilo je čelo tzv. Krivajske grupe 17. divizije koje su napali dijelovi 14. SS puka. Poslije kraće borbe, odbacila ih je prethodnica 16. muslimanske brigade i zauzela položaje iznad potoka Lužnica.¹²⁷¹ Zbog toga je, vjerovatno, od te noći glavna pažnja 14. SS puka bila okrenuta jedinicama 17. divizije koje su iz doline Krivaje izbile pred njegov raspored. Osim toga, pod udarom 2. krajiške brigade našao se na Romanovcu i štab 14. SS puka, što je privremeno dezorganizovalo komandovanje te neprijateljeve jedinice, pa ono nije stiglo, iako je imalo vremena da obavijesti svoje pozadinske dijelove o proboju 27. divizije. To je olakšalo čelnim jedinicama 2. krajiške brigade da u toku pokreta, koji je bio neobično težak, iznenade i unište jednu njemačku kolonu (od koje su, između ostalog, zaplijenjena dva brdska topa 75 mm, ali nisu iznesena) i da iznenade i rasprše njemačke pozadinske dijelove u selu Jelaške, zarobivši tom prilikom 12 njemačkih vojnika.¹²⁸¹

Izbijanjem u selo Jelaške 27. divizija se, 26. decembra, našla u pozadini 7. SS divizije. Neprijatelj je ostao pasivan, jer su njegovi borbeni dijelovi bili odmakli daleko naprijed i bili vezani za pomenutu operativnu grupu 17. divizije. Iz zaplijenjene zapovijesti i od zarobljenika štab 27. divizije dobio je jasnu sliku rasporeda i namjera 7. SS divizije, a u odgovarajućoj mjeri i 1. brdske divizije. Takođe, saznao je da na prostoriji Kladanj, Olovo, Romanija nema više jačih neprijateljevih snaga i da se 5. divizija uspješno prebacila preko Krivaje. Imajući sve to u vidu, riješio je, 26. decembra, da se jedinice divizije pomjere iz sela Jelaške na prostoriju između Olova i Vareša, u rejone sela Vijaka i Očevlje, sa zadatkom da se ispita situacija oko Olova, Vareša, Kladnja i na Romaniji, da se sačekaju i prikupe zaostali dijelovi koji budu dolazili od Romanovca i Jelaške i da se jedinice srede i odmore.¹²⁹¹ Noću 26/27. i prije podne 27. decembra izvršen je pokret na novu prostoriju. Prilikom ulaska u Očevlje 1. bataljon 2. krajiške brigade iznenadio je njemačku jedinicu od oko 150 vojnika i poslije tročasovne borbe je razbio. Zapli-

126) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5 i 114.

127) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, Borbeni put 16. muslimanske NOU brigade, Istorijski arhiv, Sarajevo str. 92-3.

128) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5.

129) Isto, IV/20, zapovijest štaba 27. divizije od 26. 12. 1943, dok. br. 142.

jenio je cijelu njenu komoru od oko 60 konja s materijalom i 2 puškomitraljeza.¹³⁰

Time su završene borbe 27. divizije tokom njemačke ofanzive u decembru 1943. godine u istočnoj Bosni. Narednog dana pristigli su 1. i 3. bataljon 17. majevičke brigade, pa su se tako sve jedinice 27. divizije našle na okupu. Međutim, i iz operacije »Šnešturm« 27. divizija je izišla oslabljena, i to ne toliko od neposrednih gubitaka koje je imala u borbi protiv neprijatelja koliko zbog osipanja boraca iz 17. majevičke brigade.¹³¹ Samovoljno izdvajanje 2. bataljona poslije proboja preko drumu Han-Pijesak - Vlasenica (sredinom decembra) i izdvajanje grupe boraca iz 1. i 3. bataljona (25. decembra), koja je krenula ka Majevidi, uz ranjavanje Veljka Lukića Kurjaka, koji je još za života postao legendarni junak, uzdrmali su tu Brigadu i u vrlo oštroj formi postavili problem njenog sređivanja i učvršćenja.¹³²

Takođe, tokom proboja iz obruča znatne gubitke imali su sanitet 17. majevičke brigade, Divizijska bolnica i hirurška ekipa. Sanitetski materijal tih jedinica i ustanova je izgubljen, a veći dio osoblja hirurške ekipe sa dva ljekara je zarobljen ili je nestao.¹³³

Razmatrajući pojave koje su se ispoljile tokom neprijateljeve ofanzive, Divizijski komitet KPJ 27. divizije odlučio je, 30. decembra 1943. godine, da posebna partijska komisija ispita okolnosti pod kojima se odvojio štab i 7. majevičke brigade od svojih jedinica na Romanovcu. Ona je utvrdila da za to nema nikakve krivice kod Veljka Lukića Kurjaka, jer je teško ranjen u samom početku borbe, i predložila (30. januara 1944) da se politički komesar Brigade Milutin Pejanović kazni partijskim ukorom i smijeni sa dužnosti, a zamjenik političkog komesara brigade Svetolik Gospić - da se kazni opomenom. Osim toga, predložila je da se preporuči štabu divizije da Gospića kazni -

130) Isto, IV/21, cit. dok. br. 5.

131) U borbama od uključno 24. zaključno 27. decembra 2. krajiška brigada je imala 27 mrtvih, 48 ranjenih i 8 nestalih, a 17. majevička brigada 10 mrtvih, 15 ranjenih i 95 nestalih. Za Romanijski NOP odred ne postoje podaci o gubicima. Prema tome, te dvije brigade imale su preko 200 boraca i starješina izbačenih iz stroja, od čega su gotovo polovina nestali iz 17. majevičke brigade (Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 5 i 114). Većinu boraca koji su pošli za Vukašinom Spasojevićem Nijemci su zarobili, odveli u Zenicu, gdje su gotovo sve strekali (Jeremije Perić Ješo, cit. d, Sedamnaesta majevička NOU brigada, str. 45).

132) Isto.

133) Zbornik Sn. SI, 1, izvještaj referenta saniteta 3. korpusa Sanitetskom odsjeku VS NOV i POJ, 5. 2. 1944, dok. br. 223.

vojničkom opomenom, a načelnika štaba Zvonimira Radeljkovića, koji tada nije bio član KPJ, da takođe kazni vojničkom opomenom.

Na sastanku Divizijskog komiteta u Vlasenici, 19. 2. 1944, kome su prisustvovali pored ostalih, Vlado Popović politički komesar 3. korpusa i Cvijetin Mijatović Majo politički sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu, predložene kazne su donijete, s tim što je politički komesar zadržan na dužnosti.¹³⁴⁾

Glavni teret borbe i glavne zadatke i u toku druge neprijateljeve operacije imala je u 27. diviziji 2. krajiška brigada. Čvrste i prekaljena jedinica, sa iskusnim kadrom i jakom i efikasnom partijskom i skojevskom organizacijom, ona je sve zadatke izvršavala pravovremeno i sasvim pouzdano. Iako je i iz njenog sastava bilo osipanje novih boraca (od oktobra 1943, do 21. januara 1944. godine ukupno je dezertiralo ili zaostalo iz njenih jedinica 140 boraca), ta pojava nije imala značajniji odraz na moralno-političko stanje. U toku ofanzive u toj brigadi još više se učvrstilo povjerenje boraca u njihove starješine, a ugled Partije »naročito je porastao u zadnjoj ofanzivi kada su borci vidjeli silno držanje komunisti, njihovo požrtvovanje.«¹³⁵⁾

Takođe je i Romanijski partizanski odred u toku borbi u drugoj polovini decembra 1943. godine pokazao visoku borbenu vrijednost. Iako je sredinom tog mjeseca doživio masovno osipanje svojih redova, o čemu je već bilo govora, on je sa preostalim sastavom (od oko 320 boraca) i u najtežim situacijama bio čvrsta i efikasna vojna jedinica iz koje više nije bilo osipanja.¹³⁶⁾

Naše komandovanje (izuzev u 17. majevičkoj brigadi) bilo je na visini zadataka koje je nametala teška i složena situacija tokom cijele neprijateljeve ofanzive. Štab divizije je dosljedno sproveo ideju proboja u pozadinu njemačkih snaga. On je u kritičnim situacijama (Romanovac i dr.) bio na pravom mjestu (na čelu kolone), s koga je bio u toku svega što se dešavalo i u najvećoj mogućoj mjeri ispoljio svoj uticaj na organizovanje i uspješno izvođenje napada. Lijep je i poučan primjer dogovaranja štabova divizije i 2. krajiške brigade o izboru mjesta i načina proboja i izvlačenja jedinica u rejonu Romanovca.

Okolnosti (vrlo isprespjecano i pošumljeno zemljište, dubok snijeg i neprijatelj koji je sasvim suzio prostoriju na kojoj

134) ACK SK BiH, f 27. divizije, zapisnik sa sastanka partijske komisije Divizijskog komiteta KPJ 27. divizije, 30. 1. 1944, br. reg. 1/1 i A VII, k. 1111, zapisnici sastanka Divizijskog Komiteta KPJ u 27. diviziji, br. reg. 8-4.

135) Isto, Obi. kom za ist. Bosnu, cit. reg. br. 96/2.

136) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 5 i 114.

su bile 5. i 27. divizija) su nametnule rješenje da cijela divizija vrši proboj postrojena u jednoj koloni. To je jako otežavalo manevar i postizanje nadmoćnosti na izabranom mjestu proboja, a istovremeno ostavljalo nezaštićene bokove jedinica. Toga je bio svjestan štab divizije, ali nije imao izbora. Međutim, te slabosti marševskog i borbenog poretka divizije neprijatelj nije iskoristio, iako je bio vrlo nadmoćan, najvjerovatnije zbog toga što su i njega pritiskivali problemi i teškoće nastale zbog vremenskih neprilika i teškog stvora zemljišta.

Kritične situacije u toku 24, 25. i 26. decembra su borbeno preovladane prvenstveno na osnovi visoke političke svijesti boračkog i starješinskog sastava. Upoznavanje jedinica sa stvarnom situacijom, sa svim opasnostima koje ona u sebi krije i posljedicama koje bi mogle nastupiti ako se predviđeni zadaci ne izvrše, ne procjenjujući pri tome te opasnosti, mobilisalo je borce i starješine da u borbi ostvare moguće zadatke. To se naročito odnosi na 2. krajišku brigadu u kojoj ni najteža situacija nije mogla da pokoleba ni jednu jedinicu. Znatno drugačija situacija je bila u pozadinskim dijelovima divizije, oko kojih se okupio veliki broj neboračkog ljudstva sa terena, i u Italijanskom batljonu. Zato je štab divizije zaključio, poslije izvlačenja iz neprijateljevog obruča na Romanovcu, daje trebalo u raspored tih jedinica uključiti jedan broj iskusnih i prekaljenih kadrova koji bi mogli suzbiti pojave panike i dezorganizacije u teškim situacijama.¹³⁷

Na kraju treba ukazati i na to da su postojale realne mogućnosti da 27. divizija ne dođe u situaciju da se bori u okruženju tokom operacije »Šnešturm«. To se moglo izbijeći daje postojala bolja veza obavještavanja između štabova 27. i 5. divizije i 3. korpusa. Kada je 20. decembra dobio pomenutu depešu od štaba 3. korpusa (da neprijatelj nadire ka Kladnju i Olovu, da pazi da Divizija ne bude nabačena na Bosnu i da njena orijentacija treba da bude ka Kalinoviku), Štab 27. divizije nije znao da se 5. divizija povlači ispred neprijatelja ka Varešu. Daje o tome bio obaviješten, malo je vjerovatno da bi se odlučio da se 27. divizija uputi preko kanjonske doline Stavnje i Kraljeve Sutjeske preko rijeke Bosne (između Kaknja i Podlugova) ka Igmanu i dalje prema Kalinoviku, jer bi mu bilo više nego jasno da se taj manevar u početku vrši preko rejona na koji se uputila 5. divizija, i to pred frontom neprijateljevih snaga koje nastupaju za njom. Sa takvim elementom situacije, štab

137) Isto i IV/20, cit. dok. br. 183.

27. divizije morao bi se opredijeliti za drugu alternativu manevra na Kalinoviku, na onu koja je još jedino bila moguća - preko (sarajevskog) Ozrena i Romanije. A na tom pravcu u tom momentu neprijatelj je imao najslabije snage.

5. *Borbe 19. birčanske brigade u toku ofanzive*

Dok se 27. divizija nalazila na južnim prilazima Sarajevu, štab 3. korpusa još nije namjeravao da u njen sastav uputi 19. birčansku brigadu, jer mu je bila potrebna da s njom obezbeđuje područje Birča i čisti okolne rejone od kvislinških (zele-nokadrovskih i četničkih) jedinica, koje su se aktivirale u drugoj polovini novembra 1943. godine. Računao je da bi se ta brigada mogla priključiti svojoj diviziji tek pošto se oslobodi Tuzla i presiječe proces oživljavanja kvislinških jedinica u dolini Spreče. Međutim, kada je neprijatelj počeo ofanzivnu operaciju i, 2. decembra, krenuo iz Tuzle i Zvornika ka slobodnoj teritoriji Birča, štab 3. korpusa je naredio da glavnina 19. birčanske brigade (čiji se jedan bataljon nalazio u rejonu Srebrenice) zatvori pravac od sela Prnjavora i Capardi ka Šekovićima. Pošto te pokrete neprijatelja nije procjenio kao početak ofanzivne operacije, štab korpusa je, uz taj konkretni zadatak, pred 19. brigadu postavio i opšti: da dejstvuje na prostoriji između Drinjače, Zvornika i Capardi, a da se jedan njen bataljon nalazi u rejonu Srebrenice radi borbe protiv zelenog kadra i četnika.¹³⁸¹ Kada se, sutradan, nešto jasnije ispoljila namjera neprijatelja da prodre na slobodnu teritoriju, on je pomišljao da taj prodor zaustavi sa objedinjenim snagama: 15. majevičkom brigadom 17. divizije, 18. hrvatskom i 19. birčanskom brigadom.¹³⁹¹ Prema rejonima gdje su bile raspoređene jedinice 19. birčanske brigade neprijatelj je nastupao sa dvije kolone: ojačani 901. oklopni puk imao je zadatak da iz rejona Zvornika prodre preko Drinjače do Vlasenice i Srebrenice, a borbena grupa »Sulcer« (Schulcer), u sastavu 2/133. puka i 2/482. puka 187. rezervne divizije sa nekoliko tenkova, trebalo je preko Capardi, Pparaće i Šekovića takođe da izbije u Vlasenicu.¹⁴⁰¹

U duhu dobijenih zadataka od štaba korpusa, 19. birčanska brigada dejstvovaće u vrijeme njemačke operacije »Kugelblic« na pravcima Zvornik - Drinjača - Vlasenica sa pomoćnim, a na

138) Zbornik NOR. IV/20, naredenje štaba 3. korpusa štabu 19. birčanske brigade, 2. 12. 1943, dok. br. 7.

139) Isto, cit. dok. br. 77.

140) Gligo Mandić, cit. dj, str. 84.

pravcu Capardi - Šekovići - Vlasenica sa glavnim snagama. Prema ranijim narednjima, njeni dijelovi su, 2. decembra, prokstarili selima Hajvazi, Bulatovci, Memići i Muslimanski Capardi (sva u izvornom dijelu Spreče), radi prikupljanja oružja i hrane na dobrovoljnoj osnovi, a i radi kažnjavanja onih koji su se odmetnuli u zeleni kadar. Neprijatelj je tog dana bio u Tuzli i Zvorniku, pa je stanovništvo tih sela jedinice Brigade dobro primilo, a odbornici narodnooslobodilačkih odbora su prikupili nešto hrane i dotjerali u selo Osmake.¹⁴¹ Međutim, već sutradan su neprijateljeve snage izbile u rejon Capardi i došle u borbeni dodir s jedinicama 19. birčanske brigade.

Razvučena na širokom frontu, ta brigada je imala malo mogućnosti da se efikasnije suprotstavi mnogo nadmoćnijem neprijatelju. Njemački oklopni dijelovi su, već 3. decembra, bez otpora prodrli u Drinjaču, gdje su naišli na porušeni most preko istoimene rijeke. Međutim, nastupanju pješadijskih jedinica od Capardi, iako su bile podržane jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, pružen je uspješan otpor (vatrenim prepadima i zasjedama). Neprijatelj je morao da razvije svoje snage i da gubi vrijeme oko zauzimanja pojedinih položaja. Tek 4. decembra je ta njemačka kolona, uz aktivnu podršku četnika iz tog kraja, prodrla u Papraču. U ta dva dana su jedinice 19. birčanske brigade ubile 27 njemačkih vojnika i četnika (među njima su bila i dva njemačka oficira), zarobile 12 četnika i, između ostalog, zaplijenile 2 puškomitraljeza. Za to vrijeme su se prednji dijelovi oklopnog puka probili u Novu Kasabu. Bataljon 19. brigade, koji je zatvarao taj pravac, nije mogao pružiti jači otpor njemačkim oklopnim snagama. Još ranije su na drumu između Drinjače i Nove Kasabe izvršena rušenja. Ali, izgleda, ona nisu bila ni većih razmjera, niti su bila dobro branjena, pa ih je neprijatelj lako savladao i drum brzo osposobio.¹⁴²

Prodori neprijatelja do Nove Kasabe i Paprače u toku 4. decembra, iako o njima nije imao pouzdane podatke, u štabu 3. korpusa su shvaćeni kao bliska mogućnost da se njemačke snage na oba ta pravca probiju u Vlasenicu, u kojoj je bilo njegovo komandno mjesto. Zbog toga je naredeno 6. bosanskoj brigadi 17. divizije da usiljenim maršem odmah krene ka Vlasenici. Sutradan u 9 časova neposredno je naredio 1. bataljonu 19. bir-

141) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 3. korpusa, 2. 12. 1943, dok. br. 12.

142) Isto, naredenje štaba 3. korpusa 1. bataljonu 19. birčanske brigade od 4. 12. 1943, depeša štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu od 12. 12. 1943, i dnevni izvještaj njemačkog 69. rezervnog korpusa za 8. 12. 1943, dok. br. 25, 180 (str. 575-6) i 202; Gligo Mandić, cit. d, str. 86.

čanske brigade da s dijelom snaga izvidi rejon Nove Kasabe i izvrši rušenje drumu ka Vlasenici.^{143,}

Na oba pravca situacija se pogoršavala. Njemačka borbena grupa »Šulcer« je nastavila nadiranje. Pod njenim pritiskom se glavnina 19. birčanske brigade povukla ka selu Braincima, gdje je zaposjela pogodne položaje za odbranu. Sutradan je neprijatelj, uz podršku tenkova, prodro u Sekoviče. Ostavljajući bočna obezbeđenja prema jedinicama 19. birčanske brigade, nastavio je napredovanje ka Vlasenici. U toku 6. decembra je pred čelo 901. njemačkog oklopnog puka izbio 1. bataljon 19. brigade, ali nije mogao značajnije usporiti njegov prodor. Uveče 6/7. decembra su prednji dijelovi neprijatelja ušli u evakuisanu Vlasenicu.^{144,}

U međuvremenu je u borbu uvedena 6. bosanska brigada. Ona je izvršila usiljeni marš od 36 časova i popodne 6. decembra napadom zaustavila prodor grupe »Šulcer«. Došlo je do žestokih borbi 10 km sjeverozapadno od Vlasenice. U okviru koordiniranog napada jedinica 17. divizije na neprijatelja, koji se našao okružen u dolini Drinjače, glavnina 19. birčanske brigade je dobila zadatak da iz pozadine napadne njemačke snage.^{145,} Angažovani u zaštiti naroda koji se sklonio u zbjegove i baza u kojima su bili skriveni teški ranjenici, 2. i 3. bataljon su mogli da izvrše samo nekoliko prepada na neprijatelja u rejonu Šekovića. Za to vrijeme je 1. bataljon bio aktivan kod Nove Kasabe i na drumu za Vlasenicu. Pošlo mu je za rukom da uništi jedan tenk i dva kamiona.^{146,} Međutim, on je bio male snage da za sebe veže jače neprijateljeve snage. Kada se 901. oklopni puk, napadom od Vlasenice, spojio sa borbenom grupom »Šulcer«, štab 3. korpusa je obustavio borbe u dolini Drinjače i orijentisao 17. diviziju prema drumu Tuzla - Kladanj i dolini Spreče, a 19. birčansku brigadu prema Vlasenici.^{147,}

U to vrijeme je glavnina 19. brigade bila na desnoj obali rijeke Drinjače: 3. bataljon se nalazio u rejonu sela Rudište, sa zadatakom izvidanja prema Vlasenici; 2. bataljon je bio u selu Vrela sa zadatakom zatvaranja i kontrole doline Drinjače, a 1. bata-

143) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 25.

144) Isto, cit. dok. br. 77.

145) Isto i Gligo Mandić, cit. dj, str. 86-9.

146) Zbornik NOR, IV/20, izvještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 3. korpusa, 12. 12. 1943, depeša štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu 13. 12. 1943, dok. br. 61 i 180, str. 576.

147) Isto, depeša štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 9. 12. 1943 dok. br. 180, str. 583.

ljon je iz rejona Nove Kasabe stigao, 10. decembra, u selo Po-
bedarje.^{148,}

Od 9. decembra prestao je borbeni dodir jedinica 19. bri-
gade s neprijateljem koji je, prodorom u Vlasenicu i na pravcu
od Šekovića, narednih dana svu svoju pažnju posvetio uspos-
tavljanju tzv. zaprečne linije od doline Drine preko Vlasenice
i dalje ka Han-Pijesku. U toj situaciji štab 3. korpusa je, 13. de-
cembra, precizirao zadatke 19. birčanske brigade. Ona je treba-
lo da izvrši čišćenje rejona sela Cikota, gdje su se, čim je počela
njemačka ofanziva, aktivirali preostali četnici, da izviđa nepri-
jatelja u Vlasenici i na drumu Drinjača- Vlasenica i da vrši na-
pade na neprijateljeve kolone u pokretu. Uz to, štab korpusa joj
je postavio i zadatak da upadne u Vlasenicu ako neprijatelj u
njoj ima slabije snage, a ako napusti tu varošicu - da se orijen-
tiše ka Srebrenici radi kontrole tog kraja i mobilizacije novih
boraca.^{149,}

Jedno vrijeme su štab brigade i štabovi bataljona sa partij-
skom organizacijom jedinica glavnu pažnju posvetili sređiva-
nju jedinica i prikupljanju boraca koji su samovoljno napustili
svoje čete, što je bilo najizraženije kod 1. bataljona. Borbena
grupa »Šulcer« je u zahvatu drumu Šekovići - Vlasenica izvršila
teške zločine nad narodom i popalila sve zgrade, sijena i dr. u
mnogim selima. Zbog toga je jedan broj boraca krenuo da spa-
šava i sklanja svoje porodice na sigurnija mjesta. Kada su to
obavili, gotovo svi su se vratili u svoje jedinice. Tome je u od-
govarajućoj mjeri doprinio i pokret 1. bataljona kroz sela iz ko-
jih je bila većina njegovih boraca.^{150,}

U drugoj polovini decembra, u vrijeme neprijateljeve ope-
racije »Šnešturm«, 19. birčanska brigada se nalazila na područ-
ju Birča. Ona je u tom periodu glavnu borbenu aktivnost usm-
jerila na proganjanje i uništavanje četničkih grupa, izviđanje
neprijatelja (koji je glavninu borbenih jedinica i sve pozadinske
dijelove 1. brdske divizije prebacivao drumom Vlasenica - Dri-
njača - Zvornik - Tuzla) i napade na njegove slabije dijelove.
Osim toga, njene jedinice su bile angažovane i na evakuaciji
korpusne bolnice br. 1 (u kojoj su liječeni teški ranjenici). Izvr-
šavajući te zadatke, Brigade se brzo sredila i izvršila nekoliko
prepada na neprijateljeve jedinice u rejonu Nove Kasabe, a 29.
decembra zauzela Vlasenicu. U tim borbama zaplijenila je znat-

148) Isto, izvještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 3.-korpusa, 12. 12.
1943, dok. br. 61.

149) Isto, naređenje štaba 3. korpusa štabu 19. birčanske brigade, 13. 12.
1943, dok. br. 62.

150) Isto, cit. dok. br. 61.

nu količinu municije (između ostalog 15.000 metaka za pušku i puškomitraljez i 12.000 metaka za mašinku, i dr.), 2 minobacača 81 mm sa 69 mina i drugu opremu. U toku decembra je imala svega 4 poginula i 7 ranjenih boraca, a izgubila je i 4 puške.¹⁵¹⁾»

Zadržavanje 19. birčanske brigade u Birču u drugoj polovini decembra 1943. godine bilo je operativno opravdano i korisno. Zajedno sa Birčanskim NÖP odredom ona je očuvala ranjenike, omogućavala organizacijama NOP-a da uspješno rješavaju svoje zadatke u teškim uslovima neprijateljeve ofanzive, kontrolisala i branila slobodnu teritoriju, na koju se pred kraj tog mjeseca probila tzv. Ozrenska operativna grupa 17. divizije.

151) Isto, IV/21, izvještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 27. divizije, 1. 1. 1944, i izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 7. 1. 1944, dok. br. 7 i 35.